

#GÜNÜMÜZ BATILI POLİTİK YAKLAŞIMLARIN KÖKENİ OLARAK İNGİLİZ YARARCILIĞI / UTILİTARIANISM

Prof. Dr. Ahmet Gürbüz*

GİRİŞ

Çalışma konumuz, günümüz Batı siyasetinin temelini oluşturan, özelde "İngiliz Yararcı (Faydacı) Okulu" genelde ise "Yararcılık (Faydacılık) teorisi / *Utilitarianism*" denilen ahlaksal, siyasal ve hukuksal düşünce biçiminin, Hukuk Felsefesi açısından irdelenip ortaya konması ve değerlendirilmesidir. Çalışmamızda, yararcı düşüncenin (*Utilitarianism*) hukukun özü, kaynağı ve temel ereğinin ne olduğuna ilişkin yaklaşımları ortaya konarak irdelenmeye, eleştirilmeye ve değerlendirilmeye çalışılacaktır.

Yararcılık (Faydacılık) teorisi / *Utilitarianism*, temel olarak İngiliz düşünürlerince sistemli bir biçimde ortaya konup savunulmuş olmakla birlikte, Eski Yunan düşünürlerinden Aristippus ve Epikür'ün hazcı (hedonist) ve yararcı (utilitarian) bazı düşüncelerine dayandırılmaktadır. Bununla birlikte bu düşünce biçimi, İngiliz düşünürlerince açık bir biçimde ortaya konarak sistematize edilmiş ve olgunlaştırılmış olduğundan dolayı, İngiliz düşüncesinin özelde Batı, genelde dünya düşünce biçimi ve yaşamına bir eklentisi/katkısı olarak nitelendirilebilir.

Yararcılık kuramı, temelini, Antikçağ'da geliştirilip yaygınlaştırılmış olan bazı "hazcı", "mutlulukçu" ve "yararcı" denilebilecek düşünce biçimlerine dayandırmaya çalışır. Hazcı yaklaşıma göre, bir eylem, ancak öncelikle bedensel anlamda olmak üzere haz getiren ya da bunu amaçlayan bir eylem olma durumunda değerlidir. Bu kaba anlamdaki hazcılık Antikçağ filozoflarından Aristippus tarafından savunulmuş olmasına karşılık, hazcılığın daha inceltilmiş bir biçimi yine Antikçağ filozoflarından kendine özgü düşünceleriyle bilinen Epikür tarafından dile getirilmiştir. Burada artık insan eylem ve davranışlarının amacı, sadece bedensel hazza yönelmekten çok, en az acıyla yaşamayı sağlayacak sürekli bir denge ve hoşnutluk durumunun elde edilmesidir.¹ Antikçağda geliştirilip yaygınlaştırılan bu düşünceler, modern yararcılık kuramına büyük ölçüde esin kaynağı oluşturmuş ve onun sistematize edilmesinde büyük oranda etkili olmuştur. Yararcı kuram, bütün zaman ve mekânlardaki tüm ahlaksal, siyasal ve hukuksal ilkelerin temelinde haz-yarar etkenlerini görmekte ve bunu aynı zamanda kendisi için bir 'olması gereken' ideal olarak görmekte ve savunmaktadır.

^H Hakem denetiminden geçmiştir.

* Dicle Üniversitesi Hukuk Fakültesi Hukuk Felsefesi ve Sosyolojisi Anabilim Dalı.

¹ Delius, 324; Sahakian, 41; Del Vecchio, 202.

Bilgi teorisi konusunda, 17. ve 18. yüzyıllar İngiliz deneyci (ampirist) düşüncesi Yararcı Okulun düşüncelerine esin kaynağı olmuştur.² İngiliz felsefesi Avrupa felsefesinden oldukça farklı bir yol izlemiştir. Bunun nedeni, deneyciliğin (ampirizm) İngiliz karakterinin temelini oluşturmasıdır. Karakterleri doğrultusunda, sadece gözlem ve deneye dayanmayı ilke edinen İngiliz düşünürler, bunu, hem bilgi teorisi alanında ve hem de *a priori* (mutlak geçerli) ilkeleri yadsımak biçiminde, ahlâk alanında benimsemişlerdir.³ Doğa bilimleri konusundaki deneyci ve duyumcu bilgi edinme yöntemini ahlâk ve hukuk alanına aktarmaya çabalayan yararcılar, gözlem yoluyla, tüm insanların, yaşamlarında hazzı ulaşmaya çabaladıklarının görülebildiğini, dolayısıyla, bu durumun aynı zamanda bir ahlâksal ve hukuksal değer olması gerektiğini savunarak temel düşüncelerini biçimlendirmişlerdir.

Yararcı teoriye göre, tüm insanlar, kendi haz ve mutluluklarına ulaşmak için çabalarlar. Ancak, yararcı düşüncenin asıl temsilcisi olan Jeremy Bentham, toplumsal yararcılığın ilk formüllerini ve toplumun genel esenliğini en yüksek ahlâksal ilke olarak nitelendiren Hutcheson (1694-1747) 'dan aldığı "en büyük sayıdaki insanın en büyük mutluluğu" ilkesini vurgulayarak, yararcılığı bireyci ve egoist bir kuram olmaktan kurtarmak için çaba gösterecektir. Bentham'ın gerçek önemi, yararcılığın ilkelerini toplumun hukuksal ve ahlâksal yapısına uygulamaya yönelik sistematik çalışmalarında aranmalıdır. Bentham'ın bu yöndeki çabaları, kendisinden sonra J.S. Mill tarafından daha ileri aşamalara götürülecektir.⁴

Hobbes'un yararcılığı, diğer yararcı düşünürlerden farklı olarak çok daha bireyci ve bencil bir hazzı dayandırmaktadır. Yararcı düşünürlerin büyük çoğunluğu, "bir kimsenin hazzının diğer kimselerin hazzı kadar iyi olacağını" söylemelerine karşılık; Hobbes'un sisteminde, bir kimsenin, kendi haz ve mutluluğu dışındaki hiç bir haz ve mutluluğu iyi/haklı/doğru olarak kabul etmesi söz konusu değildir. İnsan eylem ve davranışları için en yüce sonuç olan "en büyük sayıdaki insanın en büyük mutluluğu" ilkesinin, Hobbes'un yanında hiçbir kıymeti ve anlamı yoktur.⁵

Teolojik yararcıların oluşturduğu akım, yararcılığı dinsel açıklamalara dayandırmaya çalışmış olmakla birlikte, daha sonra gelen ve bununla ünlenen Jeremy Bentham'ın yararlanabileceği düşünsel bir ortamın sağlanmasına yol açmıştır. Bu bağlamda Bacon, Locke ve özellikle David Hume, yararcı bazı görüşler ileri sürerek Bentham üzerinde etki yaratmışlardır. Diğer yandan, Fransız düşünür Helvetius ve İtalyan düşünür Beccaria da, yararcılık konusunda sistemli teori kurmayı başaramamakla birlikte, İngiliz yararcılığının gelişmesinde çok önemli rol oynamışlardır. Alman hukukçu Jhering de, felsefesi, gerek esinlendiği kaynaklar ve gerekse dayandığı ilkeler açısından İngiliz yararcılığın dan ayrı olmakla birlikte, toplumsal anlamda bir yararcılığın savunucusu olarak nitelendirilebilir.

Çalışmanın ilerleyen bölümlerinde, aynı zamanda günümüz Batı Politikasının temel felsefesini de oluşturan İngiliz Yararcı Okulunun ahlâk ve huku-

² Plamenatz, 2, Gökberk FT, 473; Del Vecchio, 202.

³ Çobanoğlu, 95.

⁴ Delius, 325; Le Fur, 81.

⁵ Gürüz FTA. 3; Plamenatz, 8.

kun kaynağı, özü ve temel ilkelerine ilişkin görüşlerinin, ahlak ve hukuk felsefesi açısından kritik edilerek değerlendirilmesine çalışılacaktır.

BİRİNCİ BÖLÜM

YARARCILIK TEORİSİNİN TEMELLERİ

A. ESKİ YUNAN'DA YARARCILIK

Eski Yunan'da yararcı görüşlere benzer düşünceler ileri süren ya da daha doğrusu İngiliz yararcılarının bu bağlamda değerlendirdiği filozoflar, Demokritus, Aristippus ve özellikle Epikür olmuştur.

Yunan düşünce dünyasında yararcı-hazcı olarak değerlendirilebilecek yaklaşımların önünü açan ilk düşünürün Demokritus olduğu söylenebilir. M.Ö. 470-370 yılları arasında yaşayan Antik Yunan düşünürü Demokritus, İngiliz Yararcı Okulu'nun ileri gelen düşünürlerinin kendi felsefelerine dayanak olarak değerlendirdikleri Hazcılık teorisine temel oluşturabilecek düşünceler ileri sürmüştür. En iyi şeyin, olabildiğince çok sevinç ve olabildiğince az sıkıntı duyabilecek bir yaşam sürmek olduğunu savunan Demokritus⁶, bu düşünceleriyle Eski Yunan'da yeni bir dönem başlatmıştır. Yunan ahlak öğretisinde başlıca bir anlayış biçimini ifade eden mutçuluğun (*eudaimonism*) kurucusu olarak değerlendirilebilecek olan Demokritus, kendisinden sonraki tüm Yunan ahlak felsefesini etkilemiştir. Demokritus'a göre, insanların davranışlarının kendisine göre ölçülmesi gereken biricik kriter, sadece haz ve acıdır. Haz ve acı, aynı zamanda yararlı ve yararsızın kriteri olma özelliğine de sahiptir. Demokritus yaşamın ereği (temel gayesi) olarak, 'ruhun sürekli bir dinginliği' anlamındaki mutluluğu görmekteyse de, bu mutluluğun haz ve acı tarafından belirleneceğini düşünmektedir.

M.Ö. 435-355 yıllarında yaşamış olan ve hazcı kuramın ilk savunucusu olarak nitelendirilebilecek olan Eski Yunan düşünürlerinden Aristippus, yaşamın ereğinin ve erdemin ölçütünün hazza ulaşp acıdan kaçınmak olduğunu ileri sürmüştür.⁷ O'na göre, yaşamda ulaşılmak için uğraşılmaya değer olan, sadece hazdır. Sokrates, erdemin iyiyi gerçekleştirmek olduğunu belirtmişti. "İyinin ne olduğu" sorusuna Aristippus ise, "iyi hazdır" biçiminde yanıt vermiş ve böylece hazcılığın (*hedonism*) kurucusu olmuştur.⁸ Bu hazcılık anlayışına göre, insanın yaşamdaki tüm amaç ve gayesi, elemden, acıdan kaçınmak ve hazza elde etmektir. İnsanın eylem ve davranışlarını belirleyen de, ahlâksal ilkelere değil haz ve acıdır.⁹

İyi ve kötü kavramları da, haz ve acıyla özdeşleştirilmiştir. Hoş olan yani haz, iyiyi; hoş olmayan yani acı da, kötüyü deyimler. Haz ya da acı olmayan şey ise ne iyi ve ne de kötü olabilir. Böylece, iyi, olabildiğince şiddetli bir anlık hazdan başka bir şey değildir. Her haz, bir haz olması nedeniyle iyidir. Dolayısıyla, Aristippus için, hazlar arasında nitelik açısından bir ayırım yapma gereği bile söz konusu değildir.¹⁰ 'Haz' denince onun aklına sadece bir anlık haz duygusu gelir. Dolayısıyla, onun, içinde bulunulan andaki hazza önem vermesi, bedensel hazlara tinsel/ruhsal/manevi hazlara oranla daha çok önem verdiği anla-

⁶ Burnet, 189.

⁷ Fromm KSİ, 172.

⁸ Ağaogulları, 125; Weber, 46; Gökberk FT, 56.

⁹ Von Aster HFD, 211.

¹⁰ Sahakian, 42.

mına gelir. Bunun nedeni, bedensel hazların şimdinin duyumları olmasına karşılık tinsel hazların geçmiş ve gelecek öğelerinin olmasıdır.¹¹ Aristippus, yaşamın amacının bedensel zevklerde doyuma ulaşmak olduğunu, mutluluğun yaşanılan hazların bir toplamı olduğunu ileri sürmekle, radikal (köktenci) hedonizmin gerçek anlamda bir savunucusu olmuştur. Bu düşünce biçimi, doğal olarak, bir istek ya da arzunun var olmasının onu doyurma hakkını da beraberinde getirdiğini ve yaşamın amacı olan hazın bu yolla gerçekleştirilmesi gerektiğini de kapsamaktadır.

Aristippus, yaşamın ereğinin haz ve zevk olduğu temelinden yola çıkarak, doğal değil ancak pozitif hukukun varlığından söz edilebileceğini ileri sürmüştür. O'na göre hukukun ahlaksal bir değeri olmayıp, onun önemi yaptırımlardan kaynaklanır. Bu bağlamda, adalet kavramı da, yasaların bir ürünü olduğundan dolayı salt bir değer ve öneme sahip olamaz.¹²

Yaşamın amacının her türlü maddi gereksinmelerin doyurulması olduğunu savunan bir düşünce biçimi, bir yandan Epikür'ün düşüncelerinin oluşumuna katkıda bulunmuş, diğer yandan da, çok sonraları onyedinci ve onsekizinci yüzyıl yararçı düşünürlerince işlenmiş ve kullanılmıştır.

M.Ö. 341 yılında Sisam'da dünyaya gelen Epikür, Aristippus tarafından ileri sürülen hazcı ve yararçı düşüncelere bağlı kalmakla birlikte, bu doktrine daha rasyonel bir görünüm kazandırmıştır.¹³ Epikür'ün felsefeye yüklediği işlev, kendi düşüncelerine paraleldir. Öyle ki O'na göre felsefenin konusu ve ereği, insan yaşamına dinginlik ve hoşnutluk kazandırmaktır. Fizikötesi yani maddi temeli olmayan inançlar insanların mutlu olmasını engellemekte olduğundan dolayı, onları bu durumdan kurtarma işi felsefeye düşmektedir.¹⁴ İnsanların, “boş ve faydasız” olarak nitelendirdiği fizikötesi düşünce ve inançlarından büyük nefret duyan düşünür;¹⁵ bu “boş ve faydasız” düşünce ve inançlardan kaynaklanan korkudan sakınma amacıyla kuramsal felsefeye yönelmiş, bu korkunun en büyük kaynağı olarak din ve ölüm korkusunu göstermiştir.¹⁶ Böylece, Epikür'ün, korku veren düşünce ve inançlar yüzünden mutlu olmaktan engellenen insanları bu durumdan kurtarmak ve onları dingin ve mutlu bir yaşama ulaştırmak için özenli bir öğreti kurmayı amaçladığı söylenebilir. Hazcı öğretisini kurmaya, felsefenin bireyin mutluluğunu sağlayacak olanakların, araçların araştırılmasından başka bir şey olmadığı tanımını temellendirmekle başlayan düşünür, felsefenin başlıca görevinin, insanları tanrılar ve ölüm korkusundan kurtararak insanın mutluluğunu sağlamak olduğunu ileri sürmektedir. Felsefe teorik bir bilgi olmayıp, gayesi, mutlu bir yaşam sağlamak ve bireyin mutluluğunu sağlayacak olanakların, araçların araştırılıp bulunması olan pratik bir eylemliliktir. Bunu kendisine amaç edinmediği sürece, felsefe “boş ve gereksiz” bir uğraş olarak kalır.¹⁷

Yaşamın amaç ve ereği, Epikür'e göre, hazza ulaşmaktır. İnsanoğlu yaşamın ereği olan, sıkıntı ve üzüntüden kaçmak ve hazza ulaşmak için çaba göstermelidir. Doğal olayların ve özellikle ölüm düşüncesinin insanların mutlu

¹¹ Akarsu, 50; Fromm KSİ, 172.

¹² Okandan, 214-215.

¹³ Del Vecchio, 51; Göze, 53.

¹⁴ Weber, 88.

¹⁵ Bailey, 221.

¹⁶ Russell BFT, 249.

¹⁷ Taylor, 35-36.

olmasına, yaşamın ereği olan hazza ulaşmasına çok büyük bir engel oluşturduğunu düşünen Epikür, doğayı tanımadan hazza ulaşmanın da olanaksız olduğunu ileri sürmüştü¹⁸ ve sadece bu amaçla, doğayı ve evreni atomcu düşünceyle inceleyip açıklamıştır. Haz, mutlu bir yaşamın başı ve sonudur diyen Epikür, bununla, sadece her şeyin tadını çıkarmak isteyen kişilerin zevklerini ya da maddi hazları değil; beden alanında acı çekmemeyi, ruh alanında da hiçbir huzursuzluk duymamayı amaçladığını belirtmektedir.¹⁹ Epikür düşüncesinde en yüksek iyi haz olmakla birlikte, Onun benimsediği haz, geçici bir duyumla sınırlı olan haz değil, sürekli bir yaşantı olan dinginlik ve hoşnutluk durumudur.²⁰ Önemli olan, herhangi bir zevki aramak ya da her türlü ıstıraptan kaçmak değil, köklü ve sürekli bir dinginlik ve hoşnutluğa ulaştıracak bir yaşam biçimini gerçekleştirebilmektir. Bütün bunlar da yararların hesaplanması ya da ölçülmesini gerekli kılacak bir durumu yansıtmaktadır.²¹ 'Bedenin ve ruhun denge durumunda olması' anlamındaki ılımlılığı savunan Epikür, pratikte, bilge kişinin amacı olarak zevkin varlığından çok, acının yokluğunu görmeye doğru yol almıştır.²²

"Biricik iyi ve salt değer haz olduğu, biricik salt kötünün de acı olduğu" önermesinin kanıtlanması da gereksizdir Epikür'e göre. Çünkü bize bunu, doğrudan doğruya doğa gösteriyor. Bu, bizim bütün edimlerimizin ölçüsüdür. Bütün canlı varlıkların, varoluşlarının daha ilk anından başlayarak hazı aradıkları ve acıdan kaçındıkları olgusu, bir kanıt olarak yeterlidir. Bütün bu nedenlerle haz doğal bir iyidir, bir değerdir. Dolayısıyla, haz tüm eylemlerimizin ereği olmaktadır.²³

Epikür, sonradan değişik bir biçimde nitelendirilmesine karşın, aslında, yaşamı hoş kılan şeyin sürekli olarak içip eğlenmek değil, tüm seçme ve kaçınmaların nedenlerini yoklayan ve ruhu sıkıntıya sokan boş sanıları uzaklaştıran denetimli düşünceler olduğunu savunmuş ve bu noktada yoğunlaşmıştır.²⁴ Epikür'ün hazın "daha yüksek" ve "daha aşağı" düzeyleri arasında bir ayırım yapması, hazcılığın kendine özgü güçlükleri olduğunu bir göstergesi olarak değerlendirilebilir.²⁵ Epikür'ün bazı ahlaksal ilkeleri benimsediği, bir takım düşünürlerce ileri sürülmüştür. Bu değerlendirmelere göre, Epikür'ün ahlaksal ilkeler de ileri sürdüğü söylenebilir, çünkü Epikür, ılımlılığı bir erdem olarak salık verdiği gibi, aynı zamanda hazları nitelik bakımından bir ayırım ve derecelendirmeye de tabi tutmaktadır. Bu bağlamda, ruhsal hazları diğerlerine oranla daha önemli gören filozof, dostluğu zevklerin en büyüğü olarak değerlendirmiştir. Bu durum, O'nun doktrininin tamamıyla materyalist bir düşünce biçimi olmadığını gösterdiği gibi, aynı zamanda, yararcılığın eleştirisini de kendisinde barındırmaktadır. Çünkü hazların niteliksel ayırımının yapılması nitel/değersel/anlamsal bir ölçü gerektirir.²⁶ Diğer yandan, bu yorumlamaya ters bir biçimde, Epikür'ün klasik anlamda bir ahlâk sistemi kurmayı amaçlamak-

¹⁸ Epikür, 57; Taylor, 89.

¹⁹ Epikür, 37-38.

²⁰ Weber, 91.

²¹ Del Vecchio, 52; Strodach, 79; Charleton, 9.

²² Russell BFT, 247.

²³ Akarsu, 79-80; Cogniot, 128.

²⁴ Copleston 1, 45.

²⁵ Fromm KSİ, 26.

²⁶ Del Vecchio, 52.

tan çok, sadece mutlu bir yaşam tekniği ortaya koyarak göstermeye çalıştığı da ileri sürülmüştür.²⁷ Buna göre, dostluğa bir değer olarak büyük bir önem verdiği düşünülen Epikür, dostluğun da temelini yarar düşüncesine dayandırmıştır.²⁸ Başka bir anlatımla, bu yorumlama biçimine göre, Epikür'ün düşüncelerinde, mutluluk ya da haz dışında hiçbir ahlâksal değer ya da başka bir türlü değer söz konusu değildir.

Epikür'ün öğretisi, XVII. yüzyıl ve sonrasında Bentham ve O'nu izleyenlerce yeniden gündeme getirilerek işlenmiştir. İnsanın bilinçli ya da bilinçsiz olarak, sürekli bir biçimde kendi zevklerinin peşinde olduğu düşüncesinde her iki düşünür birleşmişlerdir. Epikür'ün düşünceleriyle yararcılık arasında büyük bir benzerlik ve ilişki olduğu kuşkusuzdur. O'nun sosyal ahlâkı, bireysel ahlâkta olduğu gibi, elemden kaçınma ve hazza isteme durumunu ifade eden yarar kavramına dayanmaktadır. Erdemi sadece hazza ulaşmaya yarayan bir araç olarak değerlendiren Epikür'ün, böylece, erdem kavramını da yararlı bir bakış açısıyla yorumladığı; tamamen bireyci ve yararlı bir ölçü ortaya koyarak, ilke olarak 'iyi' diye bir şey tanımadığı, insanın, bütün eylemlerini sadece kendi çıkarı ve zevkine göre ayarladığını ileri sürdüğü söylenebilir. Epikür'ün değerlerin karşılıklı olarak benimsenen bir anlaşmaya bağlı olduğu görüşü ve değerlendirmelerini ampirik/deneyimsel verilere dayandırması Hobbes, Hume ve diğer yararlılar tarafından benimsenmiş ve işlenmiştir. Epikür, insanların, eylem ve davranışlarını, bu eylem ve davranışların doğuracağı sonuçlara göre ölçmelerini ve en fazla haz veren eylem ve davranışları tercih etmelerini salık vermektedir. Eylem ve davranışların oluşan "yararlı" sonuçlara göre ahlâkîlik niteliğine sahip sayılması ya da sayılmaması, daha sonraları İngiliz yararcılığında temel bir çıkış ve hareket noktası olarak kullanılacaktır.

Felsefenin devlete hakikat ülküsü ya da erdem eğilimlerini geliştirmeyi amaç edinmeyi öğrettiği Antik Yunan'ın gelişme dönemine karşılık, çöküş döneminde, bu değerler yerine, yaşamı tüketmeye yarayan belirli bazı amaçlar temel belirleyici olarak kendini gösterir. Özetle söylemek gerekirse, arandığı şey, yükümlülüksüz bir yaşamla sınırlıydı. Dolayısıyla bu durumda devlet, insanlar tarafından, belirtilen bu yararlı-hazcı amaçları gerçekleştirmek üzere oluşturulmuş bir kurumdan başka bir şey olmayacaktır. Yasaların uygulanmasının ölçütü de, doğurabilecekleri huzur, sevinç ya da hoşnut olmama ve sevinçsizlik durumları olacaktır. Bütün bu özellikler, Epikür'ün hedonist teorisinin, ileride, yararcılığa dayanan sistematik bir teorisinin temellerini nasıl barındırdığını gözler önüne sermektedir.²⁹

B. İNGİLİZ YARARCI OKULU'NUN ÖNCÜLERİ

İngiliz yararlı okulunun temel yaklaşımlarını ifade eden yararlı görüşler, Antik Yunan düşünürlerinden sonra ilk olarak Francis Bacon (1561-1626) tarafından dile getirilmiştir. Bacon'a göre, iyi ve yararlı kavramları özdeştir. Yararlı olanda iki ahlâksal öge olduğunu ileri süren Bacon, bunların, bireyin iyiliğini ifade eden bireysel iyilikle, bütünün iyiliğini ifade eden toplumsal iyilik olduğunu ve gerçek erdemini de, bu nedenle, topluma yararlı eylemde söz konusu olduğunu savunur. Bacon'ın hukuksal savlarının hareket noktası, insa-

²⁷ Bkz: Gregoire, 111.

²⁸ Epikür, 65.

²⁹ Krabbe, 25.

nın mutluluğunun doğanın güçlerine egemen olmaya bağlı olduğu, bu egemenliğin de deney yoluyla düşünceye ulaşmakla elde edilebileceğidir.³⁰

Bacon'ın ilk kez önünü açtığı, deneyci ve gözlemci metoda dayalı İngiliz düşüncesi ve İngiliz Yararcı Okulu, Thomas Hobbes'la birlikte oluşmaya başlayacaktır.

I. THOMAS HOBBS

İnsanın doğal olarak sosyal bir varlık olmadığı, bencil, yalnız kendi iyiliğini isteyen ve başkalarının iyiliğine karşı duyarsız olduğu düşüncelerini doktorininin temel ilkesi olarak belirleyen Hobbes buna gerekçe olarak da insanın diğer insanlar karşısında daha iyi bir durumda bulunmak, başkaları üzerinde egemen olmak istemesi gibi durumları gösterir.³¹ Böylece Hobbes'un düşünce sisteminin merkezinde, temelinde Epikür'cü özellik taşıyan bir psikolojinin yer aldığı anlaşılmaktadır: İnsan doğal olarak bencildir ve eylemleri, sonunda kendisini korumaya yönelik bireysel güdülerle yönlendirilmektedir.³² Gerçek toplumu oluşturan insanın yapısı, yaratılıştan toplumsal değildir. Çünkü onun gerçek eğilimi toplu yaşamaya uygun düşmemektedir. Tüm insanlar kendi çıkarlarını düşünerek işe koyuldukları için, zorunlu olarak, karşılıklı çıkarlar arasında bir çatışma baş gösterecektir. İnsanlar yararlandıkları her nesneyi, yaratılışları gereği, sadece tek başına kendi ellerinde tutmak, onu kimseyle paylaşmamak isterler.³³

Hobbes'a göre, bir kimsenin istediği şey onun hazzıdır ve bu haz o kimse için iyidir.³⁴ Haz ve acı, iyi ya da kötünün belli bir sonucudur. Bir kimsenin istediği şeyin onun hazzı oluşu ve aynı zamanda bu hazzın o kimse için iyi oluşu, herkesin kendi hazzını istediği ve her insanın, hazzı iyi olarak değerlendirdiği anlamına gelir. Hobbes'a göre, bir kimse diğer insanların hazzını ancak kendisi yani kendi hazzı için ister ve hiç bir kimse kendisinin olmayan hiç bir hazzı iyi olarak değerlendirmez.

Hobbes'a göre, iyi ve kötü kavramları görelî/değişken kavramlar olup, mutlak (salt) anlamda bir iyi ya da kötü'den söz edilemez. 'İyi' ve 'kötü' görelî (rölatif) düşünceler olduğu gibi, 'iyi' hoş gidenle 'kötü' ise hoş gitmeyenle özdeş, aynı anlama gelir. Her şeyde olduğu gibi ahlâkta da temel belirleyici olan, çıkardır. 'Mutlak iyi, mutlak kötü, mutlak ahlâk' bütün bunlar teolojik ve metafizik yaklaşımlar tarafından uydurulmuş, hiç bir dayanağı olmayan boş şeylerdir.³⁵

Hobbes, ahlâkın varlığını hukuka, daha doğrusu salt yetkilerle donatılmış yönetime dayandırır. Otorite korkusu olmazsa, insanlar birbirlerini canlı canlı yiyeceklerdir. Ahlâk yasalarının hiç bir geçerliliği yoktur.³⁶ Toplum durumuna geçmekle birlikte, bireylerin hakları diğer bireylerin haklarıyla sınırlanmış ve "ahlâk" da böylece ortaya çıkmıştır.³⁷ Hobbes'un bu konudaki

³⁰ Amittay, 159.

³¹ Del Vecchio, 89; Krabbe, 84-85.

³² Okandan, 104; Amittay, 163.

³³ Akın, 106.

³⁴ Hobbes, 90.

³⁶ Weber, 212.

³⁶ Plamenatz, 11; Amittay, 164.

³⁷ Akad, 31.

düşüncelerinin yalın ve tutarlı olduğu kuşkusuzdur; insanın eninde sonunda yalnızca bir gayesi vardır, bu da kendini sevme ya da istek ve arzunun en yüksek ölçüde doyurulmasıdır. Ahlâksal ilkeler, bu temel gayeye ulaşmanın yollarından başka hiç bir şeyi ifade etmezler. Böylece, Hobbes'un düşünce sisteminde, bireyin kendi bencil varlığını koruması ve sürdürmesi amaç ve ilkesinden başka hiç bir şey geriye kalmamaktadır.³⁸

“Doğa durumu (ilk insanın tabiat hali) “varsayımı, Hobbes tarafından, kendi temel düşünce ve yaklaşımlarına destekleyici unsur olarak güçlü bir biçimde kullanılmıştır. İnsanlar, devlet organizasyonunu kurmadan önceki dönemi ifade eden bu ‘doğa durumunda’ mutlak bir cehennem yaşıyorlardı. İnsanın insanın kurdu olduğu, sürekli bir savaş ve çatışmanın egemen olduğu³⁹ bu doğa durumunda insanlar, kendi çıkar ve yararları gereği, tüm egemenlik haklarını devrettikleri sınırsız iktidara sahip devlet iktidarını geliştiriyorlardı. Hobbes'a göre, varsayılan “doğa durumundaki” yaşamdan toplumsal yaşama geçişin belirleyici ana etkeni, 'bireyin yararı', 'bireyin mutluluğu' gibi durumlardır.⁴⁰ Böylece, Hobbes'a göre, toplum yaşamı ya da toplumsal yaşam doğal (tabii) bir olay değildir. Toplumsal yaşama geçilmeden önceki dönemi ifade eden “doğal yaşama halinde”, insanlar doğal olarak eşit varlıklardan⁴¹ salt bir eşitlik söz konusuydu. İnsanların bu doğal eşitliği eşitsizliklerin yokluğu olup, aynı zamanda bedensel ve düşünsel yeteneklerin eşitliğini de içermektedir.⁴² Herkesin her şey üzerinde salt ve doğal bir hakka sahip olması, bu dönemde, insanlar arası bir çıkar çatışmasının ve güvensizliğin egemen olmasına, hiç bir hakkın, adaletin söz konusu olmamasına yol açıyordu. "Herhangi bir kimsenin başkalarına güvensizlikten kurtulması için, kendisine tehlikeli olabilecek büyüklükte başka kuvvet kalmayınca kadar, zorla ya da kurnazlıkla elinden geldiği ölçüde çok insana hâkim olmaktan başka akla yatkın bir yol olmadığından dolayı",⁴³ güvensizlikten de savaş doğacaktır. Bütün bu olumsuzluklar insanların tüm egemenlik haklarını salt yetkilerle donatılmış, kendisine karşı gelinmesi olanaksız olan bir erke (iktidara) aktarması sonucuna yol açmış ve böylece karşılıklı bir anlaşma sonucu “devlet” denilen organizasyon oluşmuştur.⁴⁴

"İnsan insanın kurdu" olduğundan, insanların birbiriyle olan ilişkisindeki doğal durum, Hobbes'a göre, herkesin herkesle savaşmasıdır. Hobbes'un bununla amacı, zora dayanan yasa/ilkelerin ve salt iktidara sahip devlet erkini önemini yüceltmektir.⁴⁵ Hobbes “sosyal sözleşme teorisinin” en büyük temsilcilerinden biri olarak ünlenmekle birlikte, kendisi, bu teorisinin “kullanılabilir bir varsayım” olduğunu kabul ve itiraf etmektedir. Hobbes'un sosyal sözleşme teorisine amacı, insanların, kendi çıkarlarına uygun olduğu için egemen güce boyun eğdiklerini ortaya koymaktır. Bu varsayım ve kabul, aynı zamanda yararlıların da temel çıkış noktasını oluşturmaktadır.⁴⁶

³⁸ Çağıl İHT, 97; Arat. 103-104.

³⁹ Hobbes, 123.

⁴⁰ Del Vecchio, 89; Öktem HFS, 185; Akarsu, 123.

⁴¹ Plamenatz, 12; Hobbes, 141; Okandan, 103.

⁴² Rirtchie, 245.

⁴³ Hobbes (Tunçay 2, 185).

⁴⁴ Hobbes (Tunçay 2, 184-185) : Plamenatz, 13; Okandan, 103-106.

⁴⁵ Dewey, 94; Hobbes (Tunçay 2, 186).

⁴⁶ Plamenatz, 14.

Hobbes, birey olarak insanların egemenlik haklarının tanınmasını doğru bulmamış, bu hakların kayıtsız-koşulsuz bir biçimde devletin tekelinde olması gerektiğini savunmuştur.⁴⁷ İnsanlar bencil ve çıkarıcı bir özelliğe sahip olduklarından dolayı, onları ancak otoriter bir devletin baskısı geliştirebilir.⁴⁸ Hobbes'un "Ölümlü Tanrı" dediği, tüm insanların egemenliklerini kendisinde toplayan, bir iradede birleşmiş topluluk olan devlet; sınırsız yetkilerle donatılmış; ahlak, hukuk, adalet, din vb. her şeyin belirleyicisi olacaktır.

Hobbes'un hukuk görüşü, insanın, doğası gereği bencil olduğu temeline dayanır. İnsan insanın kurdudur, yani olanak bulduğunda diğer insanları ezmekten geri kalmaz. Bu temel verilerden yola çıkılınca, sadece kendi çıkarını düşünen insanın bu doğasını zararsız bir özelliğe sokabilmek için devlet otoritesinin sınırsız, salt yetkilerle donatılmış olmasını savunmak gerekecektir. İnsanlara temel hak ve özgürlüklerin tanınması durumunda, insan doğasında çok köklü bir biçimde yer etmiş bulunan bencil duyguların harekete geçip devletin yıkımını hazırlama tehlikesi söz konusu olacağından dolayı devlet, bireyin tüm gücünü etkisiz duruma sokacak ezici bir güç olmalı ve bireylerin, bazı temel hak ve özgürlüklere sahip olduğu gerekçesiyle direnmesine olanak tanınamalıdır. Diğer yandan, salt yetkilerle donatılmış olan devletin bu yetkileri, insan bilincinin ürünü olan pozitif hukukla hiçbir biçimde sınırlanamaz. İktidar yani Monark; hak, adalet, yasa, din ve ahlak gibi hiç bir ilkeyle bağlı değildir. Hobbes'un bu konuda söylediği sadece şudur: Monark, aklın ilkeleriyle hareket ederek toplumun yararı, düzeni, güvenliği gibi durumları sağlamalıdır. Bireyler, hak ve adaletin bir ifadesi olan Monarkın iradesine koşulsuz ve sınırsız bir biçimde uymalıdır.⁴⁹ "Uygar durumlar" dışında herkesin herkesle sürekli bir savaş içinde olacağını ileri süren Hobbes, insanların tümünü korku ve baskı altında tutacak bir otoritenin olmaması halinde savaş durumunun egemen olacağını belirtir. Böylesine savaş durumunun egemen olduğu bir yerde doğru-yanlış, adalet-adaletsizlik kavramları söz konusu değildir. Dolayısıyla, bu durumda hiç bir şey adalete aykırı değildir. Çünkü, yasa ancak genel bir otoritenin olduğu yerde vardır ve adalet yasanın sonucu olduğundan dolayı, yasanın olmadığı yerde adaletsizlik de söz konusu olamaz.⁵⁰ Bu savaş ve çatışma durumunda güç ve hilenin en büyük iki erdem olduğunu ileri süren Hobbes, adaletin, insan doğasıyla ilişkisi olmadığına ve toplum içinde kazanıldığına inanmaktadır.⁵¹ Böylece, hukuk, devletin koyduğu yasalardan başka hiç bir şeyi ifade etmemektedir. Devletin bütün yasakladıkları adaletsiz, buyrukları ise adaletli demektir.⁵²

İngiliz yararcı okulunun Hobbes'la sıkı bir bağlılık içinde olduğu kesindir. Bentham ve James Mill tüm entelektüel yaşamlarını O'nun gölgesi altında geçirmişlerdir. Diğer yandan, David Hume'un da Hobbes'tan birçok şey öğrendiği kuşkusuzdur.⁵³ Hobbes'un bazı yararcılar üzerinde etkisi, diğerlerine oranla daha büyük olmuştur. Hobbes ve Bentham'a göre, erdemli insan yetkin bir hesap makinesidir. Bentham'ın yasa koyucusu, yasayı, her insanın bencil

⁴⁷ Yörük, 26; Del Vecchio, 89-91.

⁴⁸ Akin, 115.

⁴⁹ Okandan, 582-585.

⁵⁰ Hobbes (Tunçay 2, 188).

⁵¹ Hobbes (Tunçay 2, 188).

⁵² Akad, 34.

⁵³ Plamenatz, 2; Akarsu, 126.

güdülerinin “en büyük sayıdaki insanın en büyük mutluluğunu” gerçekleştirmesi amacıyla yapar. Hobbes'un egemen gücü de yasayı, her bireyin, diğer bireyler tarafından rahatsız edilmeyen mutluluğunu elde etmesini sağlamak için yapar. Her iki düşünür kendi kavramlarını ayrı biçimlerde tanımlamaktadırlar; ancak, bu konudaki görüşleri birbirine büyük oranda benzemektedir.⁵⁴

Hobbes'un felsefesi, temelindeki maddecilikle, bütün insan güdülerini çıkarıcıya dayandırmasıyla ve devleti hâkimiyetin ve güvenliğin sağlanması temel ereği üzerine kurmasıyla despotik ve egoist bir görünüm sunmaktadır. Sonuç olarak, Hobbes'un tahlil ve savlarının kendisinin içinde yaşadığı tarihsel-toplumsal koşullarla sıkı sıkıya bağlantılı olduğu; temel olarak kendi ülke ve toplumunun menfaat ve çıkarlarını kollamak adına tüm mutlak ve evrensel insani değer ve ilkeleri heba ederek yok saydığı ve tüm bu yönlü görüş ve savlarıyla kendisinden sonra gelecek yararçı düşünürlerle temel oluşturduğu vurgulanmalıdır.

II. JOHN LOCKE

Locke'un ahlâksal öğretileri, daha çok, Bentham'ı önceledikleri için ilginçtir. İyi, haz yani içimizdeki hazzı yaratmaya ya da o hazzı artırmaya ve acıyı azaltmaya yatkın olan şey demektir. Kötü ise, bunun tersidir, yani içimizde acı yaratmaya ya da onu artırmaya, hazzı azaltmaya yatkın olan şeydir.

Locke'a göre, ahlâksal kavramlar, kendilerinin oluşumundan çok önce var olan haz ve acı duygularına dayanırlar. İyi ve kötü, haz ve acıdan ya da bunların ortaya koyduğu şeyden başka bir şey değildir. Ahlâk haz ve acıya yani eylemlerimizin sonucuna dayanmaktadır. İnsan eylem ve davranışlarının belirleyici normu olarak ortaya çıkan her şey, bu kaynaktan çıkmaktadır. Hobbes ve yararlıları gibi Locke da, geçerliliklerini, doğrudukları sonuçlar dikkate alınmaksızın kazanan ahlâksal ilkelerin olamayacağını ileri sürmüştür. Locke, değişik toplumlarda ya da aynı toplum içinde ve fakat ayrı zaman dilimlerinde ahlâka ilişkin görüşlerin büyük farklılıklar göstermesinin, kendi savının doğruluğunu açıkça ortaya koyduğu inancındadır.⁵⁵

Eleştirel olarak bakıldığında, Locke'un, bu savı ileri süren tüm pozitivist-rölativist düşünürler gibi, değişken olabilen somut ve reel değer yargılarıyla soyut ve değişmeyen/objektif değerleri birbirinden ayırt etmediği/edemediği ve değişik toplumlardaki farklı değer yargılarına büyük vurgu yaptığı halde, benzeşik toplumsal değer yargılarını görmezden geldiği ortadadır. İnsanlık tarihine bakıldığında, birbirinden farklı zaman ve mekân koşullarında yaşadıkları halde çoğu toplumsal kültürlerde 'hak, adalet, dürüstlük, yardımseverlik, sevgi, saygı, şefkat vb.' kavramların hiç olmazsa soyut ve temel insani/objektif değerler olarak varlıklarını muhafaza ettiği gözlemlenebilir. Bu hakikat ise -sonuç olarak ahlâksal değerlerin varlığı bir kişisel inanç ve tercih olayı olmakla birlikte- Locke'un savının aksine, her zaman ve her yerde geçerli mutlak ahlâk ilkelerinin/değerlerinin varlığına bir kanıt olarak ileri sürülebilir. Değişken/rölatif olabilen, bu soyut ve objektif kavramlar değil, bu soyut değerlerin somutlaştırılması aşamasında tezahür eden reel değer yargılarıdır. Bu somut değer yargılarının değişken olabilmesi ise içinde bulunulan kişisel ve toplumsal her türlü koşullarla bağlantılıdır.

⁵⁴ Plamenatz, 12.

⁵⁵ Plamenatz, 17.

Locke, Tanrının, erdemi ve halkın mutluluğunu birleştirdiğini ve bunu da toplumun korunmasında önemli bir etken kıldığını öne sürer. Tanrı, kendisiyle halkın mutluluğunun sağlanacağı her bireysel davranışı değerli kılmıştır. Bu durumda, insanlar Tanrının yasalarına boyun eğmeler ve yalnızca kendi çıkarlarının peşinde koşarlar. Görüldüğü gibi, burada, yararcılıktan daha büyük oranda 'bencil hazcılık' söz konusu olmaktadır.⁵⁶ Böylece, İngiliz Yararcı Okulunun "teolojik yararcılar" olarak ta isimlendirilen bazı temsilcilerinin, yararcılıkla Tanrı düşüncesini bağdaştırmaya yönelik çabalarına ilk olarak Locke'da rastlandığı söylenebilir.

Yararcılık felsefesi önemli ölçüde Locke etkisi taşır; öyle ki, O'nun, ahlâka ilişkin ileri sürdüğü ilkeler yararcı okulun temel ilkeleri olmuştur. Bunların başında O'nun, 'mutluluğu istemek ve acıdan kurtulmak' dışında doğal hiç bir ilke bulunmadığına ilişkin savı gelir.⁵⁷ Locke, ahlâksal olanı doğrudan doğruya haz ve acıdan yani eylemlerin sonuçlarından çıkarmakla, yararcılığın temel noktasına dokunmuş olmaktadır. Çünkü O'na göre, doğuştan bilinç içerikleri yoktur. Dolayısıyla, doğal yasa da, insan kurumları ve deney temeli üzerinde kurulmuş olan iyi ve kötünün bilgisinden başka bir şey olamaz. Bu durumda, ahlâksal değerlendirmelerin biricik doğal kaynağının, belli bir eylemin yararlı ya da zararlı oluşu üzerindeki deneyimden başka bir şey olmadığı ortaya çıkmaktadır.

III. FRANCIS HUTCHESON

Francis Hutcheson, yararcılığın önde gelen, özel öneme sahip bir düşünürdür. Hutcheson'un önemi, O'nun, yararcı teorinin temel formülü olan "en büyük sayıda insanın en büyük mutluluğu" ilkesini ilk kez dile getiren yararcı düşünce adamı olmasından kaynaklanır.⁵⁸

İyilik ya da yarar kavramına toplumsallığı katarak, ona sosyal bir içerik verme durumuna, Hume'dan önce Hutcheson'un dikkatleri çektiği söylenebilir.⁵⁹ Hutcheson, insandaki bencil eğilimler gibi, özgeci eğilimlerin de doğal ve köklü olduğuna inanır.⁶⁰

Hutcheson'un ilk kez kullandığı "en büyük sayıda insanın en büyük mutluluğu" kavramı, daha sonra Bentham ve J. S. Mill'in teorilerinde önemli bir yer işgal ederek yararcılığın temel ilkesi durumuna getirilecektir.

IV. DAVID HUME

David Hume, yararcılığın kurucusu olarak kabul edilir.⁶¹ Yararcılığın temel noktaları, bu düşünür tarafından açıklanmış ve sonuna kadar kendisini koruyabilmiştir. Hume'un yazılarında yer alan yararcılık öğeleri ve bunların desteklenip ayrıntılarla gelişmiş biçimi, Bentham'ın çalışmalarının çatısını oluşturmaktadır.⁶² Hume'un Bentham üzerinde derin bir etki yaptığında hiç

⁵⁶ Plamenatz, 17-18.

⁵⁷ Stephen, 80-81; Russell, 801; Akarsu, 126.

⁵⁸ Magee YDA, 171.

⁵⁹ Bu konuda bkz: Tufts, 35.

⁶⁰ Monroe, 257.

⁶¹ Sahakian, 213; Plamenatz, 22; Copleston 5. 112.

⁶² Gorowitz, 268.

kuşku yoktur. Bu konuyla ilgili olarak, Hume'un "İnsan Doğası Üstüne İnceleme" (*Treatise on Human Nature*) adlı eserinin bütün erdemin temellerinin 'yarar'a dayandığını "en güçlü kanıtlarla" ortaya koyduğunu belirten Bentham, adı geçen eserin bu konuya değinen bölümünü okuduğunda "gözlerinden sanki bir perde kalktığını hissettiğini"; "halkın davasını erdemin davası olarak adlandırmayı" da ilkin o zaman öğrendiğini söylemektedir.⁶³ Diğer yandan, Hume'un bencillğe özel bir değer yüklemeyip sempati kavramını vurgulaması, J. S. Mill'in bu yöndeki düşüncelerinin oluşmasını sağlamıştır. Bu açıdan Hume'un yararçılığının J. S. Mill'in düşünceleriyle ortak yanının, Bentham'inkine oranla daha fazla olduğu söylenebilir.⁶⁴

Hume yarar ilkesini, deneysel verilerden yola çıkarak açıklar ve savunur: Yararlılığın hoş giden ve bizi kendisini onaylamamız için zorlayan bir şey olduğu, gündelik gözlemlerimiz tarafından doğrulanan açık bir olgudur.⁶⁵

D. Hume'un yararçılığın öncüleri arasında en sistematik ve en tutarlı düşünür olma özelliğini taşıdığı söylenebilir. O'nun bu konudaki asıl önemi, devlet, siyaset ve hukukun yarar temeline dayandığını sistematik ve kendi bütünlüğü içerisinde tutarlı ve başarılı bir biçimde açıklamasında aranmalıdır.⁶⁶

Hume'a göre ahlak, inançsal değerlendirmelerden ziyade, duyumsanan bir şeydir ve bu nedenle doğrulanabilecek önermeler değildir.⁶⁷ Hume'un, ahlak konusunda determinizme (belirlenimcilik) inandığı söylenebilir. Tüm yüzyıllarda ve tüm toplumlarda insan davranışları biçimsel olarak büyük bir özdeşlik gösterir.⁶⁸ Bu konuda, tarih bize yeni ve temel olarak ayrı bir şey göstermez. Bunun nedeni aynı nedenlerin aynı davranışları doğurması, aynı olguların aynı nedenlerden çıkmasıdır.⁶⁹ Bir eylemin 'iyi' ya da 'kötü' olarak değerlendirilmesi haz ya da acıya neden olmasına bağlıdır.⁷⁰ Dolayısıyla eylem ve davranışları belirleyen, haz ve acı gibi duygulardır ve eylem ve davranışları değerli kılan da bu duygulardır. Bizim iyi ve kötü konusundaki bilgimiz, bu duygular aracılığıyla oluşur. Bu nedenle iyi ya da kötü, gerçekte acı ve haz duygularının görüntülerinden başka bir şey değildir. Bir eylem özel bir biçimde haz ya da acı olarak görüldüğünden dolayı ahlaksal açıdan iyi ya da kötü sayılır.⁷¹ Ahlaksal ilkelerin salt apriori (mutlak geçerli) doğrulardan elde edilemeyeceğini, deneysel öğeler içerdiğini temel sav olarak ileri süren Hume; böylece, duygunun yani görgül/deneysel olanın geçerliliğini temel alarak, duygusal ve görgüsel algı yoluyla alınmadıkları gerekçesiyle mutlak ve evrensel etik/ahlaksal ilkelerin varlığına karşı çıkmaktadır.⁷²

Adalet, insan doğasında var olan bir duygu değil, düşünceden ve yararların hesaba katılmasından doğmaktadır.⁷³ Ancak, Hume'un, Hobbes'un aksine, toplumsal duyguların insan ruhunda doğal bir dayanağının olduğunu kabul

⁶³ Bentham, 50 (dipnottan).

⁶⁴ Sabine II, 294.

⁶⁵ Hume Enquiries, 218; Ritchie, 36.

⁶⁶ Güriz FTA, 21; Ritchie, 34.

⁶⁷ Hume Treatise, 470; Reichenbach, 64; Gökberk FE, 71.

⁶⁸ Stewart, 90-91; Macnabb, 186.

⁶⁹ Weber, 297.

⁷⁰ Hume Treatise, 471.

⁷¹ Delius, 328.

⁷² Stephen, 89; Hegel MB, 63.

⁷³ Hume Treatise, 499-500; Del Vecchio, 100.

ettiği vurgulanmalıdır. Diğer yandan, adaletin ve de hukukun kaynağı olan yarar, bencil ve bireysel bir yarar anlamında değil, kamu yararı anlamındadır.⁷⁴ Doğal bir erdem olmayıp yapay bir erdem olan adalet, doğal bir erdem olan sempati (duygudaşlık / insancılık) erdemi karşısında daha az önem taşımaktadır. Böylece, Hume, adaleti geçici bir takım toplumsal yararlarla dayandırarak onun salt/mutlak geçerliliğini yadsımaktadır. İyi ve yararlı, toplumun özel koşullarınca belirleneceğinden dolayı, genel geçer ve objektif olan soyut bir adalet duygusu, dolayısıyla, tabii/doğal hukuk söz konusu olamaz.⁷⁵

Hume'un önemli bir özelliği de, dinsel etkilenmelerden sıyrılmış bir yararcı olmasıdır. Dolayısıyla, görüşlerinin bu özelliği, ona yararcılığın öncülerini arasında ayrı bir yer sağlamaktadır. Gerçekten Hume'un felsefesi, bir "yaratıcı"nın varlığına, dinsel ilkelerin doğruluğuna ilişkin tüm kanıtları yadsımaktadır.⁷⁶ Hatta bu konuda, Hume'un görüşlerinin, metafiziği zayıflatmaktan daha çoğunu yaptığı; bu sonucun, insanları "verili olanın" sınırlarına, şeylerin ve olayların var olan düzenleri içerisine kapattığı biçiminde eleştiriler de yapılmıştır. Gerçekten de bu çıkarım ve sonuç, aynı zamanda, insan doğasını yalnızca verili olanın bilgisiyle sınırlaması nedeniyle, insanın verili olanı aşma imkân, azim ve iradesini de ortadan kaldırıcı olma özelliğine sahip bulunmaktadır.⁷⁷

C. HUME'DAN BENTHAM'A

I. AVRUPALI YARARCILAR

Yararcılık doktrininin İngiliz düşüncesinin bir ürünü olduğunda hiç kuşku yoktur.⁷⁸ Çünkü yararcılık doktrini, İngiliz felsefesinin deneyci ve duyumcu özellikleriyle ilgilidir ve kaynağını buradan almaktadır. Yararcılık doktrini temel olarak bir İngiliz düşüncesi olmakla birlikte, Bentham'dan önce Avrupa'da yararcı düşünceleri savunan iki düşünür dikkatleri çekmektedir. Bunlar, 1715-1771 yılları arasında yaşamış olan Fransız düşünürü Helvetius ve 1737-1784 yılları arasında yaşamış olan İtalyan düşünürü Beccaria'dır.

Helvetius'un asıl önemi, yararcı okulun en önemli iki ismi olan Bentham ve J. S. Mill üzerinde bıraktığı derin etkiden kaynaklanır, bizim açımızdan. O'nun eserini ilk kez okuduğunda Bentham, "Bacon fizik dünya için neydiyse, Helvetius ta ahlâk dünyası için oydu. Böylece ahlâk dünyası Bacon'ına sahip olmuştur, fakat henüz Newton'unu beklemektedir" diyerek, Helvetius'un temel ilkelerini kendi yararcı sistematüğünde geliştirmeyi planlamış; diğer yandan James Mill, Helvetius'u oğlu J. S. Mill'in yetiştirilmesinde eğitici olarak tutmuştur.⁷⁹ Helvetius, Hume'un felsefesini Kara Avrupası'nda yayan tek düşünürdür. Helvetius'un konumuzla ilgili temel düşünceleri, Hume ve Locke'dan alınma ya da Helvetius'un kendisine özgüdür. Bu düşünceler eskiye dayanmakla birlikte; bunları bir araya getiren ve onlara büyük önem verip daha sonraki yıllarda Bentham'ın düşüncelerinin oluşmasında etken olan, Helvetius'tur.⁸⁰

⁷⁴ Bkz: Hume Enquiries, 183.

⁷⁵ Yörük, 51-52; Gökberk FE, 71; Akarsu, 136.

⁷⁶ Benn, 84; Güriz FTA, 21.

⁷⁷ Bkz: Marcuse, 16-17.

⁷⁸ Bu konuda bkz: Güriz FTA, 24-25.

⁷⁹ Russell BFT, 709.

⁸⁰ Plamenatz, 49.

Egoizmi ve kişisel çıkarı, davranışların ve eylemlerin gerçek ve biricik etkeni olarak değerlendiren Helvetius, hazla iyiyi özdeşleştirmiştir.⁸¹ O'nun bu açıdan dikkat çekici yönü, ahlâk öğretisini diğer herhangi bir bilim gibi ele almaya ve onu fizik derecesinde deneysel yapmaya çabalamasıdır. O'na göre, davranışların ilk ilkesi, insanın zorunlu olarak kendi çıkarlarını kovaladığı olgusudur. Hareketin fizikteki yerinin önemi neyse, insanın kendi çıkarının ahlâk bilimindeki önemi de odur. Her insanın iyi olarak değerlendirdiği şey, onun kendi çıkarlarına yardımcı olduğunu kabul ettiği şeydir. Bunun gibi, herhangi bir insan grubunun ya da toplumun ahlâksal olarak ortaya koyduğu şey, bu grup ya da toplumun ortak çıkarın nedeni olduğuna inandığı şeyin kendisidir.⁸² İnsanların iyi ve kötüye ilişkin düşünceleri, bütünüyle, hangi koşulların haz verici ya da bunun tersi durumları yarattığına bağlıdır. Bir toplumun ahlâkının iyi ya da kötü oluşu, sadece, o toplumdaki yasaların ve yasa koyucuların niteliğinin bir sonucudur. Herhangi bir insan topluluğunun ahlâksal gelişiminin herhangi bir yüksekliğe kavuşması, stratejik noktalarda haz ya da acının artmasını sağlayarak, istenen erdemler için zorunlu olan uyarıcıların yaratılmasına bağlıdır.⁸³ İnsanın, özünde bencil bir yaratık olduğunu düşünen Helvetius, erdemın de, bencilliğın toplumun iyiliğine yarayan bir biçim kazanmasından başka bir şey olmadığını ileri sürer.

Ahlâkçıların sürekli bir biçimde insanların kötülüğünden yakındığını belirten Helvetius, bunun ahlâkçıların konuyu ne derecede az anladığını ortaya koyduğunu ileri sürer. O'na göre, insanlar, kötü değil sadece kendi çıkarlarına bağlı durumdadırlar. Ahlâkçıların haykırışları da, insan doğasının bu güdüsünü değiştiremeyecektir. Asıl yakınılması gereken, insanın kötülüğü değil, bireyin çıkarlarını her zaman bütünüün çıkarlarına karşıt tutan bilgisiz yasa koyuculardır. Yasa koyucuların görevi, insanlar için yasa çıkarmak yoluyla onların mutluluklarını sağlamaktır.⁸⁴ Böylece Fransa'da Helvetius bu öğretiyi, birey mutluluğunu kamu mutluluğuyla tamamen uyumlu kılmak amacıyla, insan dürtüleri mekanizmasından yararlanabilecek reformcu yasa koyucu için bir program biçimine sokmuştur. Çünkü Helvetius'a göre, ahlâk, özel çıkarları genel yararlarla uyumlu kılması ve her şeyden önce insana kamu yararının bireyin mutluluğunu nasıl kapsayacağını gösterecek olan bilgiyi yayması gereken yasa koyucunun bir sorunu olmaktadır. İnsan dürtülerinin doğru bir biçimde anlaşılmasıyla, sınırsız iktidar akıllı yöneticilerin eline verilmiş olacak ve insan mutluluğunda sınırsız bir ilerleme olanağı doğacaktır. Bu anlamda ortaya konacak bir ahlâk öğretisi, benimsenecek toplumsal politikanın anahtarı olacaktır.⁸⁵

Helvetius'un doktrininin yararçı bir özellik taşıdığı ortaya çıkmaktadır. Bunun açık kanıtı, O'nun, insandaki yarar duygusunun değişmezliğini benimsemesi; bilimleri yararlılıklarına göre sınıflandırmaya çabalaması ve yarar ilkesinin yasa koyucuya yol göstermesi gerektiği biçimindeki düşünceleridir.⁸⁶ Helvetius, herkesin mutluluğu ilkesini reform için bir araç yapacak ve bunu kendisini izleyen Beccaria ve Bentham'a devredecektir.

⁸¹ Russell BFT, 710; Weber, 289.

⁸² Sabine II, 253.

⁸³ Gökberk FE, 71; Sabine II, 255.

⁸⁴ Plamenatz, 49; Sabine II, 253.

⁸⁵ Sabine II, 253-254.

⁸⁶ Güriz FTA. 27.

Helvetius'un ele aldığı ahlâk ve hukuk doktrini, İtalyan filozof Beccaria tarafından benimsenmiş ve sürdürülmüştür. 1764 yılında yayımlanan *Suçlar ve Cezalar* adlı yapıtıyla büyük bir ün kazanan Beccaria, özellikle ceza hukuku alanında yararcı yorumlama getirerek, bunu toplumsal yaşamın devamı için zorunlu bir çerçeveye sınırlandırmış ve bu yönüyle Helvetius'la birlikte Bentham üzerinde önemli etkiler yapmıştır.⁸⁷

Yasaların tek ereğinin topluluğun en çoğunun en büyük mutluluğu ilkesi olması gerektiğini⁸⁸ savunan Beccaria, ceza hukuku alanında, yarar ilkesine göre reform yapılmasını önermektedir. "Cezanın ondan beklenmesi gereken sonucu doğurması için, yol açtığı zararın suçlunun suçtan elde ettiği yararı aşması yeterlidir", "cezaların arasından ve onları suçlara orantılı olarak uygulama biçimi içinden, halkın zihni üzerinde en etkili ve en kalıcı izlenimi uyandıracak olan araçları seçmek gerekir", "eğer insanlara suçun affedilebileceğini ve cezanın onun zorunlu devamı olmadığını görme olanağı bırakılacak olursa, onlarda cezasız kalma umudu beslenmiş olur... Yasaların amansız, bunları uygulayanların bükülmez olmaları gerekir"⁸⁹ diyen Beccaria'nın, bu amaçlar doğrultusunda, ölüm cezası yerine ömür boyu hapis cezasını önerdiği, cezayı, mutlaka gerçekleşeceği endişesini artırarak, yarattığı şiddet kadar korkulu bir duruma getirmek istediği ileri sürülmüştür.⁹⁰

Yeryüzünde hiçbir insanın, karşılıksız olarak, sadece toplumun iyiliği ve mutluluğu gibi nedenlerle kendi çıkarlarından ödün verebileceğine inanmayan ve herkesin, kendisini yeryüzündeki bütün düzenin merkezi yapmak sevda-sında olduğunu düşünen Beccaria, toplumun kuruluşunun temel nedeninin güvenlik ve düzenin sağlanması olduğunu, adalet denen şeyin, bireysel yararları birleştiren zorunlu bağdan başka hiçbir şey olmadığını ileri sürmektedir.⁹¹

Beccaria'nın Bentham üzerindeki etkisi, özellikle ceza hukukuna ilişkin konularda kendini gösterecektir.

II. TEOLOJİK YARARCILAR

1. Richard Cumberland

Yararcılığı teolojik (Tanrıbilimsel) temellerle açıklamaya çalışması nedeniyle "Teolojik Yararcı" olarak nitelendirilebilecek olan Richard Cumberland, evrensel anlamda bir hazcılık savunuculuğu yapmıştır. 1762 yılında yayımlanan *Tabiat Kanunları Hakkında* adlı eserinde "akıl sahibi tüm varlıkların ortak mutluluğu" konusu üzerinde duran Cumberland, Tanrı akıl sahibi bir varlık olduğundan dolayı, 'ortak mutluluk' kavramına Tanrı'nın mutluluğunu da katmıştır. Mutlulukların sınıflandırılmasında Tanrı'nın mutluluğu birinci sırada gelmektedir. Tanrı'nın mutluluğunu toplumun mutluluğu ve bunu da, en son olarak bireyin mutluluğu izleyecektir. Her bireyin toplumsal mutluluğun gerçekleşmesi için üzerine düşen yükümlülükleri yerine getirmesi, yetkin bir toplumun oluşmasını sağlar.⁹² Böylece, 'iyi' ya da 'yarar' kavramına ilk kez

⁸⁷ Russell History, 801; Del Vecchio. 154; Plamenatz, 50.

⁸⁸ Beccaria, 130.

⁸⁹ Foucault. 116, 118'den.

⁹⁰ Bkz; Foucault, 117-119; Sabine Yakınçağ, 72.

⁹¹ Beccaria, 135-138.

⁹² Güriz FTA, 15.

Hume tarafından verilen toplumsal içerik, Cumberland'la birlikte birçok yararçı düşünürce benimsenerek ele alınmış ve işlenmiştir.⁹³

2. John Gay

Yararçılık felsefesinin (*utilitarianism*) öncüleri arasında yer alan bir başka düşünür olan John Gay de, dinsel düşüncelerin etkisinde kalarak, yarar kavramını Tanrıya dayandırmaya çaba göstermiştir. "Erdemin Ölçütü, İlkesi ve Tutkuların Kaynağına İlişkin Bir İnceleme" (*A Dissertation Concerning the principle and Criterion of Virtue and Origin of Passions*) adlı yapıtıyla düşüncelerini açıklayan John Gay'in ahlâk felsefesi, temel ilkeler açısından yararçı bir görünüm sunmaktadır.⁹⁴

Gay'e göre, hazza kavuşmak ve acıdan kaçınmak ve böylece mutluluğa erişmek, insan eylem ve davranışlarının gerçek ereğidir. Ancak, değişik görüşler taşımaları, insanların bu ereğe ulaşmak için değişik araçlar benimsemesine yol açmaktadır. İşte burada ahlâk biliminin ve ahlâkçıların işlevi önem taşır. Ahlâk bilginlerinin ödevi insanları bu konuda aydınlatmak, onlara yardımcı olmaktır.⁹⁵ Böylece John Gay, ahlâk bilimini, yaşamsal erek olan yarar ve mutluluk durumuna ulaşmak için bir araç olarak değerlendiren yararçı felsefenin temel noktalarından birisini vurgulamış olmaktadır.

3. John Brown

Teolojik Yararçılık'ın (Tanrıbilimsel *Utilitarianism*) bir başka temsilcisi olan John Brown, 1751 yılında yazdığı denemesinde, yararçı ahlâk konusundaki düşüncelerini dile getirmiştir. Brown, mutluluğu insan yaşamının temel ereği olarak değerlendirmiş, bununla birlikte, bireysel mutlulukla toplumsal mutluluk arasında bir uyum yaratmaya da çaba göstermiştir.⁹⁶ Erdemin tek kaynağının insanlığın mutluluğu olduğunu savunan düşünürü göre, ahlâksal iyi, insanın mutluluğunu sağlayan son erektir. Tüm insanlar, evrensel iyiyi ve bütün insanların mutluluğunu sağlayacak bir biçimde çalışmalıdırlar.⁹⁷ Dinsel açıklamaları yararçı görüşlerine dayanak yapan Brown, dinsel emirlerin bireysel mutlulukla toplum mutluluğu arasında bir uyum yaratmak ve insanlar arası ilişkilerde adaletin gözetilmesini sağlamak işlevini yerine getirdiğini ileri sürmektedir.⁹⁸

4. David Hartley

David Hartley'in önemi, Bentham'ın, kendisini izleyerek psikolojisinin temel ilkesi yaptığı "düşüncelerin çağrışımı" ilkesi üzerinde durmuş olmasından kaynaklanmaktadır. 1749 yılında kaleme aldığı "İnsan, İnsanın Ruhsal Yapısı, Görevi ve Umutlarına Dair Gözlemler" (*Observations on Man, his Frame, his Duty, and his Expectations*) adlı yapıtıyla görüşlerini açıklayan Hartley'e göre, düşünce, maddi cevherden temel olarak farklı bir cevher gibi düşünülemez,

⁹³ Tufts, 35.

⁹⁴ Güriz FTA, 16.

⁹⁵ Güriz FTA, 16.

⁹⁶ Güriz FTA, 16.

⁹⁷ Monroe, 163.

⁹⁸ Güriz FTA, 17.

yani entelektüel etken maddidir. Duygusal etkilenmeler bizde izler bırakır, bu izler bizim düşüncelerimizdir. Duygusal yaşantımız bütünüyle bu düşüncelerin çağrışmasına dayanır, bu çağrışma da duyuların çağrışmasına dayanır.⁹⁹

Duygulanımların doğurduğu basit düşüncelerin insan bilgisinin gerçek verileri olduğunu, sevgi, tutku gibi durumların da basit düşüncelerin birleşmesi sonucunda ortaya çıktığını ileri süren Hartley, insanın haz ve acı durumunu çağrışım ilkesine bağlamak yoluyla, yararcılık felsefesine bilimsel bir temel hazırlamaya çaba göstermiştir.¹⁰⁰ Diğer Tanrıbilimsel yararcılar gibi, ölüm sonrası için öngörülen dinsel ceza ve ödüllendirmelere ilişkin düzenlemeleri yararcı görüşlere bir temel yapmaya da çalışan Hartley, hazlar arasında niteliksel ayırım yaparak Epikür'cü görüşü benimsemiştir.¹⁰¹

5. Joseph Priestley

Aynı zamanda bir İlahiyatçı/Teolog olan Joseph Priestley, 1768 yılında yayımlanan "İktidarın İlk İlkeleri ve Politik, Sivil ve Dinsel Özgürlüklerin Niteliğine Dair (*The First Principles of Government and on the Nature of Political, Civil and Religious Liberty*)" adlı yapıtında, duyum tarafından verilmemiş yani cisimsel olmayan hiç bir düşüncenin olamayacağını savunmuştur. Toplumsal sorunların tümünü, toplumsal mutluluk kavramını temel alarak çözümlemeye çalışan Priestley, bu düşüncelerine İncil'i tanık tutarak, sistemini Hıristiyanlıkla birleştirebileceğini ileri sürmüştür:¹⁰² İktidar sahiplerinin çıkarlarının tanımlanması konusu üzerinde duran ve yararcı özellikteki kanıtlarla düşüncelerini temellendirmeye çalışan Priestley'in, Bentham, değerini vurgulamakla birlikte onun, ortaya koyduğu ilkelerin sonuç ve etkinliğini kavrayamamış olduğuna da dikkatleri çekecektir.¹⁰³

6. William Paley

Düşüncelerini "Ahlâk ve Politik Felsefenin İlkeleri (*The principles of Morals and Political Philosophy*)" adlı yapıtında ortaya koyan William Paley, düşünceleriyle yararcılığın temellerinin oluşumunda etkin olmuş İngiliz düşünürlerinden birisidir. Dünya Bentham'ı duymadan önce, başka bir yararcı düşünür çok büyük bir ün yapmıştı. Bu düşünür, yararcı Tanrı tanımıyla bencil yaratılışlı insanların mutluluklarını artırmaya çalışmış olan William Paley'dir.¹⁰⁴ Paley, Bentham'ın düşüncelerinin temel dayanağını oluşturan bir dogmanın savunuculuğunu yapmıştır. Bu dogma, varlığın ereğinin haz ve mutluluğu elde etmek olduğudur.¹⁰⁵

Paley, bencillikle yararcılığı uzlaştırıcı olarak Tanrı'yı kabul eder. Her ne kadar, her insanın, ancak kendi mutluluğunu isteyeceğine ve başkasının mutluluğunu ancak kendi mutluluğunun aracı olduğu zaman isteyebileceğine inanıyorsa da, Paley, aynı zamanda Tanrı'nın en büyük sayıdaki insanın en büyük mutluluğunu istediğine de inanmaktadır. Paley'in Tanrı'sı, insanların

⁹⁹ Weber, 284-285.

¹⁰⁰ Güriz FTA, 17.

¹⁰¹ Güriz FTA, 17; Monroe, 124-127.

¹⁰² Weber, 287.

¹⁰³ Plamenatz, 85; Güriz FTA, 22.

¹⁰⁴ Sahakian, 213; Plamenatz, 51.

¹⁰⁵ Dacey, 173.

mutluluğunu yalnızca insanlar için istediğinden, gerçek bir yararıcıdır. Tanrı'nın mutluluğu, Tanrı'nın yaratıklarının en büyük mutluluğuna bağlı olmalıdır.¹⁰⁶

“Olabilirdiğince kavranabilen, elle tutulur, akla uygun” ilkeler bulmaya çalışan Paley'i, J. S. Mill “katıksız yararıcı” olarak değerlendirmiştir. Çünkü Paley, eylemlerin ve eğilimlerin genel mutluluğa yardımcı olmasını, bu eylem ve eğilimlerin ahlaksal olarak iyi ya da kötü biçiminde değerlendirilmesinde bir ölçü olarak alıyordu.¹⁰⁷

Erdemi, “insanlığın mutluluğunu Tanrı'nın istencine boyun eğilerek kalıcı mutluluk uğruna arayış” olarak tanımlayan Paley, böylece, ahlaksal davranışların değerinin, genel mutluluğu sağlamak ilkesi ölçü alınarak belirlenmesi gerektiğini savunur.¹⁰⁸ Paley, hazlar arasında nitelik açısından bir ayırım yapılmasını yadsımda, bedensel ve ruhsal hazların özdeşliğini savunmaktadır. Hazlar konusunda, ancak süreklilik ve yoğunluk durumları ölçü alınarak bir ayırım ve değerlendirme yapılabilir.¹⁰⁹

Yararcılık felsefesine ilişkin olarak İngiliz düşünce dünyasının geçirdiği bu uzun hazırlık devresi, yararçı ilkeleri açıkça dile getirecek sistematik bir düşünürün ortaya çıkması için gerekli ortamı hazırlamış bulunmaktadır. Güçlü mantığı ve etkin ifade biçimiyle Jeremy Bentham, yararcılığın temel ilkelerini büyük bir açıklıkla ve sistematik bir biçimde ifade edecek ve yılmaz bir şekilde savunusunu yapacaktır.

İKİNCİ BÖLÜM

BENTHAM VE SONRASI İNGİLİZ YARARCI OKULU

A. JEREMY BENTHAM

I. YAŞAMI, KİŞİLİĞİ VE ETKİSİ

Yararcılık ilkelerini politik, hukuksal ve yönetsel sorunlara ilişkin tartışma alanına, kimsenin yapamayacağı bir biçimde uygulamış olan Jeremy Bentham,¹¹⁰ kendisinden sonra izleyicileri olan ve yararcılığı bir düşünce ekolü biçimine getiren ilk yararçı düşünürdür. Bentham'ın kendine özgü en önemli özelliği de bu, yani İngiliz düşünce yaşamında ilk kez düşünsel bir okulun oluşumunu sağlamış olmasıdır. Bentham'ın diğer önemli bir özelliği de O'nun, ahlâk ve politika felsefecisi olduğu kadar, aynı zamanda teorik ve pratik bir reformcu olmasıdır. Bu bağlamda, İngiltere'de 19. yüzyıl boyunca gerçekleştirilen birçok önemli reformların altyapısını hazırlayan kişinin de Bentham olduğu belirtilmelidir.¹¹¹

İngiliz yararçı okulunun kurucusu ünlü İngiliz düşünürü Jeremy Bentham, 15 Şubat 1748 yılında Londra'da doğmuş; 6 Haziran 1832 yılında yine Londra'da ölmüştür. Parlak bir hukukçunun oğlu olan Bentham, yine bir İngiliz yararçı düşünür olan James Mill'le dost olduktan sonra Yararcılık İlkesi

¹⁰⁶ Plamenatz, 51-52; Arat, 97; Stephen, 123.

¹⁰⁷ Ryan Introduction, 19; Stephen, 121.

¹⁰⁸ Stephen, 122; Sahakian, 213.

¹⁰⁹ Plamenatz, 52; Güriz FTA, 22.

¹¹⁰ Magee YDA, 171.

¹¹¹ Plamenatz, 59.

üzerinde yoğunlaşmıştır.¹¹² "Tinsel bilimlerin Newton'u" olmak istemiş;¹¹³ olan Bentham, kendisinden önce yaşayan düşünürlerin deneycilik ve yararcılık konusundaki görüşlerinin de yardımıyla, yararcı düşüncenin temel ilkelerini sistematik bir biçimde dile getirmeyi başarmıştır. Bentham'ın bizim açımızdan önemli olan ilk yayımlanmış çalışması, 1776 yılında yayımlanan "Yönetim Üstüne Bir Parça" (*A fragment on government*) adlı yapıttır. En önemli felsefi çalışması olan "Ahlâk ve Yasama İlkelerine Giriş" (*Introduction to the principles of morals and legislation*) ise yurt dışına yaptığı uzun geziden sonra 1789 yılında yayımlanmıştır. Yarar ilkesinin, insan eylem ve davranışlarına yön verdiğine ve bu ilkenin ahlâk alanında iyi ve kötünün bir ölçüsü, hukuk biliminin de tek amacı olduğuna inanan Bentham'ın, yarar ilkesine güveni o kadar kesindir ki, "diğer ahlâk ve hukuk teorilerinin gereksiz yanları bir tarafa bırakıldığında geriye sadece yararcılığın kaldığını" bile ileri sürülmüştür.

İngiliz politik ve hukuksal sistematığının geliştirilerek oluşturulması amacıyla Bentham'ın ileri sürdüğü düşünceler, İngiltere'de ondokuzuncu yüzyıl boyunca güçlü bir biçimde etkin olmuştur.¹¹⁴ İlaveten, O'nun bu konudaki çabaları İngiltere'yle sınırlı kalmamış, diğer Avrupa ve Amerika ülkeleri için de yasa-tasarıları hazırlanmasına yol açmış ve tüm dünyada yasalaştırma çabalarını hızlandırmıştır.

Bentham'ın öğretisinin, 1825'li yıllardan sonra İngiliz ve Anglo-Sakson düşünürleri arasında hazır bir kabul görüşünün nedenine ilişkin olarak şunlar söylenebilir: Pozitif hukuk normları ve sistematığının yeniden düzenlenmesi konusunda toplumun büyük çoğunluğunun zihinlerinde ortak bir düşünce oluştuğunda, o günlerin reformcuları bir programa ve ideale olan gereksinmeyi hissettiler. İşte, bu gereksinmenin tümünü Bentham ve O'nun ekolü karşılamıştır. Buna göre ideal, en büyük sayıdaki insanın en büyük mutluluğunun sağlanması; program da, Bentham ve diğer yararcılar tarafından işlenmiş olan yararcı ilkeler çerçevesinde, hukukun düzeltilmesine ilişkin öneriler olacaktır.¹¹⁵ Bentham'ın yapıtları, diğer yararcılar tarafından, yol gösterici düşünceler taşıyan bir hazine olarak değerlendirilmiştir.

II. AHLAK GÖRÜŞLERİ

*"Doğa, insanoğluna iki egemen temel kural koymuştur; elem ve haz. Ne yapmamız gerektiğini ve ileride ne yapacağımızı bu iki temel kural belirler. Bunlar yaptığımız her şeyde, söylediğimiz her sözde, tüm düşüncelerimizde bizi yönlendirirler, bize egemendirler... Bir kimse bunların hükümranlığını yadsımak, bunlardan vazgeçmek savından bulunabilir ancak gerçekte bu kişi, her zaman için onların etkisi altındadır, bunlara mahkumdur."*¹¹⁶

Bentham'dan alınan bu alıntı, O'nun hazcılık konusundaki açıklığını ve bunu bir dogma (nas / mutlak kabul) olarak algıladığını açıkça ortaya koy-

¹¹² Tunçay, 3, 25.

¹¹³ Bentham Helvetius için, "Bacon fizik dünya için ne idiyse Helvetius'da ahlâk dünyası için oydu. Böylece ahlâk dünyası Bacon'una sahip olmuştur, fakat henüz Newton'unu beklemektedir" demişti (Bkz: Russell BFT, 709).

¹¹⁴ Magee YDA, 171.

¹¹⁵ Bkz: Dicey, 168-169, 184-185.

¹¹⁶ Bentham, 125.

maktadır. Bentham, kesin bir dille, doğanın, insanlığı acı ve haz adlı iki despot efendinin boyunduruğu altına soktuğunu; onların boyunduruğundan kurtulmak için yapılan her denemenin, sadece bu boyunduruğu bize göstermeye ve onu doğrulamaya yaradığını; bu despotlar karşısında yapılabilecek tek şeyin ne yapmamız gerektiğini belirlemek olduğunu söyleyerek; bundan, “yarar ilkesinin” yani “olabilen tüm koşullar altında olabildiğince çok mutlu olmanın” insan eylem ve davranışlarının amacı ve ereği olması gerektiği sonucuna varmaktadır.¹¹⁷

Bentham, ahlâk görüşlerini, bir başka özdeş deyişle hazcı görüşlerini ele alırken deneyci bir metotla yola çıkmaktadır: “Ahlâken iyi”nin ne olduğu sorusuna yanıt bulabilmek için, insan yaşamını gözlemlemek gerekir. Gözleme dayanmayan bir ahlâk sistemi, kuşkuyla karşılanmalıdır. Her zaman için geçerli olacak olan ahlâksal ilkeleri, ancak gözlem yoluyla bulabiliriz. İnsanların yaşamını gözlemediğimizde, tüm insanların, yaşamın başından sonuna kadar tüm istek ve çabalarının ereğinin mutluluğu çoğaltmak, eş deyişle hazzı kavuşmak ve acıdan kaçınmak olduğunu görürüz. Doğa, insanoğlunu, onun yaşamında temel belirleyici olan acı ve haz iki temel kuralıyla belirlemiştir çünkü.¹¹⁸

Bentham'a göre, acıdan kaçınıp hazzı ulaşma isteği, tüm canlı varlıklar için kesin ve salt bir biçimde geçerlidir. İnsan içinse, bu durum çok daha açık ve kesindir. Öyle ki, bu dünyanın hazlarından yüz çeviren dindar bir insan bile öteki dünyada mutluluğa erişmek istemesiyle, yine hazzı arıyor demektir.¹¹⁹ Gayelerinin hazzı ulaşmak olmadığını, onur, ödev, vicdan gibi şeylerle hareket ettiklerini ileri süren insanların durumları bile irdelendiğinde, bütün bu soyut ilkelerin, ahlâksal duygulara dayanan her düşüncenin, hiç de eylemde bulunan insanın acıdan kaçmak ya da hazzı elde etmek istemesinden başka bir şeyi dile getirmediği anlaşılacaktır. Dolayısıyla tüm bu soyut ilkeler, Bentham'a göre, yararlılığın son ilkelerine henüz götürülmemiş olan tam olmayan biçimlerinden başka bir şey değildir.

Bentham'ın hazcılık sisteminde, nitelik açısından hazlar arasında bir ayırım olduğu kabul edilmemektedir. Buna göre tüm hazlar, değer olarak birbirleriyle aynı değere sahiptir. Bir sanat eserinin verdiği bir hazla, iskambil oyununun verdiği haz arasında, değer olarak hiç bir fark yoktur, ikisi de aynı değere sahiptir. Ayırım, ancak nicelik açısından söz konusu olabilir. Nicelik olarak fazla olan haz, değer olarak da daha değerlidir. Bentham'ın, tüm hazların nitelik olarak aynı olduklarına ilişkin görüşü O'nun, hazzı 'mutlak iyi', 'kendinden/bizatihi iyi' olarak değerlendirmesinden kaynaklanmaktadır.

Bentham'ın yararlılığının çıkış noktasının dayandığı ilke, olanaklı tüm eylemler arasında doğru olan eylemin, olabildiğince en yüksek ölçüde mutluluğa götüren eylem olduğuna dayanmaktadır. Bentham bu mutluluk ya da haz durumunun niceliksel olarak hesaplanabileceğine ve bu paralelde bir mutluluk çizelgesinin çıkarılabileceğine inanır.¹²⁰ Bentham, böylece ahlâkın yerine mutluluğun bütçesini dengeleyecek bir sanat getirmek gerektiğini ileri sürerek, gerçek bir haz aritmetiği kurmak istemiştir. Fontonelle'in, asılmak üzere olan bir

¹¹⁷ Heinemann, 344; Sahakian, 214.

¹¹⁸ Bentham, 125.

¹¹⁹ Ritchie, 40; Akarsu, 136.

¹²⁰ Heinemann, 344; Del Vecchio, 203.

suçlunun önünde söylediği şu ünlü söz, haz aritmetiğini somutlaştırır:¹²¹ "İşte hesabını yanlış yapmış bir adam!": Haz hesaplamasının yanlış yapıldığını ifade eden kötü huylardan, mutsuzluğa yol açmaları nedeniyle kaçınılmalıdır.

Tüm bunların sonucu olarak, Bentham'a göre, kötü insan yoktur; sadece kötü hesap yapan kimseler vardır. Onlar da, erdemli insanın ve her canlı varlığın istediği aynı şeyi, yani haz ve mutluluğu isterler. Onların yanlışlığı zorunlu olan hesaplamayı ya hiç yapmalarında ya da eksik yapmalarında aranmalıdır. Bu bağlamda, en adi bir suçlunun suçundan duyduğu haz bile, kendi başına ele alındığında kötü görülemez; Onu kötü yapan, arkasından gelen acıdır.¹²² Böylece Bentham, hazın kesin ve salt bir biçimde 'iyi'yi ifade ettiğine, bir dogma, tartışmasız bir mutlak kabul biçiminde inanmaktadır. Bir hazın istenmemesinin nedeni, hazdan kaçmak değil, ondan daha büyük bir acıdan kurtulmak ya da ondan daha büyük bir hazza ulaşmak isteğidir.

Bir eylemin değerinin belirlenmesinde ölçüt olarak benimsenen yarar kavramı, bir şeyin çıkar, haz, avantaj ve mutluluk üretme eğilimi ya da acının, mutsuzluğun önlenmesi eğilimi biçimindeki özelliğini dile getirmektedir.¹²³ Yarar kavramının hazla olan yakın ilgisi, burada açıkça ortaya çıkmaktadır. Yarar, doğanın insanoğlunun yaşamında kendisine egemen kıldığı haz etkeninin, bir değer olarak benimsenmesini ifade etmektedir. Bir şeyin kötülüğü önleme, iyiliği elde etme eğilimi ya da özelliği olan yarar, aynı zamanda iyi kavramıyla özdeştir. Çünkü iyi, hazdan başka bir şeyi ifade etmemektedir Bentham'a göre.¹²⁴

Bentham, aynı zamanda, yararı en büyük mutluluk ilkesi olarak, eş deyişle "en büyük sayıda insanın en büyük mutluluğunu" sağlamak için bir araç olarak ele alır. Bentham, yarar ilkesinin kanıtlanmasına pek az önem vermektedir. Gerçekte, O'na göre, yarar ilkesinin kanıtlanması, doğruluğunun ortaya konması olanaksız olduğu gibi, gereksizdir de.¹²⁵ Yarar ilkesinin her zaman geçerli sayılması ve onun salt bir değer ölçüsü olarak alınması, onun doğruluğunun kanıtlanabilir olmasından kaynaklanmaktadır. Yarar ilkesinin doğruluğunu kavrayabilmemiz için, çevremizdeki insanların yaşamlarını gözlemlememiz yeterlidir. Böyle bir gözlem yapmamız durumunda, insanların tüm eylem ve davranışlarında onlara yön veren gerçek etkenin yarar olduğunu açıkça görürüz. İnsanların büyük çoğunluğunun davranış ve eylemlerinde onu ölçü olarak benimsemiş olmaları, yarar ilkesini bir değer ölçüsü olarak almamız için yeterli bir nedendir. "Daha yüksek bir nedene dayanmayan ve fakat her çeşit eylem için tek ve yeterli neden olan o nedeni gösteren, açıkça bu yarar ilkesinin kendisidir".¹²⁶

Haz ya da en büyük mutluluk ilkesini deyimleyen yarar ilkesi, Bentham düşüncesinde, ahlâksal bir değer olarak benimsenmiştir. Bentham, "en büyük sayıda insanın en büyük mutluluğu" ilkesiyle, aynı zamanda ahlâksal eylemlerin değeri için nesnel bir ölçü bulduğu düşüncesindedir.¹²⁷ Bentham'a göre,

¹²¹ Gregoire, 118 (dipnottan).

¹²² Akarsu, 137-138.

¹²³ Bentham, 126; Friedmann, 198; Selby-Bigge 1, 340.

¹²⁴ Amittay, 214; Friedmann, 198.

¹²⁵ Ryan Introdoction, 26.

¹²⁶ Bentham, 56.

¹²⁷ Sabine Yakınçağ, 67; Gökberk FE, 71.

yarar ilkesi salt olarak iyidir. Bir eylemin benimsenip benimsenmemesinin ölçütü olan yarar ilkesi dışında, tüm ilkeler yanlıştır ve yanlış olmak zorundadır. Öyle ki, bu yarar ilkesi artık bir dogma, yani kesin geçerli bir kabul görünümüne bürünmüştür.¹²⁸

Yarar ilkesi, aynı zamanda Bentham'ın "erdem"ini de tanımlamaktadır: İyi olan haz, kötü olan da acıdır. Bir durum, haz yönü acı yönüne ağır basıyorsa iyidir; olanaklı tüm durumlarda acıya karşı en büyük haz ağırlığına sahip olan durum, en iyi olan durum sayılır. Erdem, yararcıl bir amaçla daha büyük bir haz ya da yarar uğruna, daha küçük bir haz ya da yarardan vazgeçmesini bilmekten başka bir şey değildir.¹²⁹ Erdemli insan, haz verecek şeylerin ölçüsünü acı vereceklerin karşısında iyice tartıp değerlendirmeyi bilen; daha büyük hazlar için daha küçük hazlardan yüz çevirmeyi öğrenen, hatta gerektiğinde daha büyüğüne ulaşmak amacıyla acıya katlanmayı göze alabilen kişidir.

III. HUKUK GÖRÜŞLERİ

Yararcılık kuramı aynı zamanda bir anlamda metafizik ve soyut karakterli Onsekizinci yüzyıl felsefesine karşı bir tepkiyi de dile getirmektedir. Bu çerçevede Bentham da doğal hukuk'a karşı bir saldırı içine girmiş ve tüm doğal hukuk ilkelerini boş ve anlamsız kavramlar olarak nitelendirerek, bunları yarar kavramına dayandırmak istemiştir. Bentham, hukukun kaynağı olarak, sadece belli bir iktidarın emirlerini (politik erkin buyruklarını) ifade eden irade açıklamasını kabul etmektedir. Bir toplum içerisinde, yasaları kim yapıyorsa hukukun kaynağı da odur: Adalet, doğal hukuk v.b. şeyler yasa yapamadıklarına göre bunlar, hukukun kaynağı olarak nitelendirilemez ve değerlendirilemezler. Bütün bu soyut kavramlar, tamamıyla anlamsız ve aldatici olmaktan başka hiçbir şeyi ifade etmemektedirler.¹³⁰ Bu bağlamda, 'doğal haklar' kavramı da açık bir saçmalaktır Bentham'a göre. Çünkü bireyin sahip olduğu haklar, "doğal" değil yasa tarafından verilmiş ya da mücade edilmiş haklardır.¹³¹

Böylece, ahlâk konusunda, olguların gözlemlenmesini temel alarak insan davranışlarını belirleyen etkenin çıkar ya da yarar düşüncesi olduğunu ileri süren Bentham'ın, hukuk görüşünü de aynı ilkeye dayandırmaya çabaladığı anlaşılmaktadır. O'na göre, doğal hukuk teorisi, bir bütün olarak kurgusal bazı ilkelerin varsayımına dayanmaktadır. Hukukun doğadan geldiğini kabul etmeye olanak yoktur; çünkü hukuk, her zaman ve tüm koşullarda devlet otoritesi tarafından yaptırma bağlanmış ilkelerin bütünüdür deyimler. İnsanların bazı doğal haklara sahip olduğunu ileri sürmek, temelden yoksun bir görüşü ileri sürmekle özdeştir. Doğal olan bir tek şey vardır, o da gözlem yoluyla elde ettiğimiz haz ve acı duyuları, eş deyişle yarar ilkesidir.

Bentham, hukukun temelinde adalet, doğal hukuk gibi kavramların değil de, yarar etkeninin yattığını şöyle açıklamaya çalışmaktadır: Bütün bu konularda insan yaşamına gizlice fakat kaçınılmaz bir biçimde, sadece yarar düşüncesinin yön verdiğini şu deney bize göstermektedir:¹³² Bu deney adalet, verilen sözde durma gibi herhangi ahlaksal ya da doğal hukuk ilkesinin anlamını, ve

¹²⁸ Bentham, 127, 132; Dicey, 303.

¹²⁹ Russell History, 802.

¹³⁰ Dunning, 218.

¹³¹ Davidson, 46.

¹³² Bentham, 55-56.

sonra bu ilkelere bağlı kalmanın yarar bakımından sonucunu, varsayımsal olarak tersine çevirmekten ibarettir. Böylece, bu ilkelere uyulmasının gerçek nedeninin yarar olgusunda yattığı anlaşılacaktır. Benimsenen söz konusu soyut kavram ya da ilkenin geçerliliğinin neye dayandığını, neyin varoluşunun söz konusu ilkeyi geçerli kıldığını, ya da neyin eksik oluşunun onu geçersiz kıldığını soran Bentham, tüm bu soyut kavram ve ilkelerin bunu belirleyen koşullardan doğduğunu, bunun da yarar ilkesinden başka bir şey olamayacağını ileri sürmektedir. "Bize, daha yüksek bir nedene dayanmayan ve fakat her çeşit eylem için tek ve yeterli neden olan o nedeni gösteren, açıkça yarar ilkesinin kendisidir" çünkü.¹³³

Yarar ilkesi, Bentham düşünce sistematüğinde bireyin eylemlerinde tek ölçü olarak benimsenmiş ve bireysel mutluluk düşüncesi birinci planda yer almıştır. Öyle ki, bireysellik Bentham'ın adı ve ilkeleriyle bağlantılı bir özelliğe bürünmüştür.¹³⁴ Ne var ki bu durum yani bireysel mutluluğun öncelenmesi, toplum mutluluğu sorununu ortaya çıkarmaktadır. Bireysel mutlulukla toplumsal mutluluk arasında bir çatışkının söz konusu olması durumunda bunun nasıl çözümleneceği sorusuna, Bentham'ın, yarar ilkesine toplumsal içerik kazandırma adına "en büyük sayıda insanın en büyük mutluluğu" ilkesine sarılarak yanıt verdiğini görüyoruz. Bentham'ın "en büyük sayıda insanın en büyük mutluluğu" ilkesi, bir 'genel kuram' olarak nitelendirilebilir.¹³⁵ Tüm insan eylemlerinin kökeninde temel etken olarak yarar kavramının bulunduğunu, temel bir tez olarak ortaya koyan Bentham, toplumsal yaşam için bu ilkeye sarılmıştır. Yaşamımın son gayesi olan benim kendi mutluluğum, sadece benim kendi eylemime bağlı olmayıp; birlikte yaşadığım insanların eylemlerinin de etkisi altındayım. Başkalarının eylemlerini de birlikte yaşamaktayız böylece. Tüm bu nedenlerle, birlikte yaşadığım insanların eylemlerinin benim yararına olmasına çabalamam gerekir. Bunu gerçekleştirmem için de, elimde, benim eylemlerimin de onların iyiliğine olması ve böylece onların iyilikseverliğini kazanmış olmaktan başka bir araç bulunmamaktadır. Ancak bu durum bir insanın kendi hazzından, birlikte yaşadığı herhangi bir insanın iyiliği için yüz çevirmesi gerektiği anlamına alınmamalıdır. Böyle bir insan, ancak bir deli olabilir Bentham'a göre.¹³⁶

Yararcı düşünce biçiminin ana hatları, Bentham'ın 1776 yılında yayımladığı "Yönetim üzerine bir parça" (*A fragment on government*) adlı yapıtında belirtilmektedir. Bu yapıt, İngiliz hukukçusu Blackstone'un "Yorumlar" (*Commentaries*) adlı çalışmasına bir eleştiriydi. Burada, hukuk biliminin gerçek görevinin "hukuksal düzeni düzeltmek amacıyla yapılan eleştiri" olduğunu belirten Bentham, böyle bir eleştiri için değer ölçütüne gerek olduğunu ve bunun da ancak yararcılık ilkesi olabileceğini ileri sürmektedir.¹³⁷ Bentham'a göre, "en büyük sayıda insanın en büyük mutluluğu" ilkesi yetenekli bir yasa yapıcıya evrensel bir araç sağlamaktadır.¹³⁸ Bu araç sayesinde yasakoyucu, "usun ve hukukun elleriyle mutluluk örgüsünü kurabilir". Çünkü bu ilke, insanın temel

¹³³ Bentham, 56.

¹³⁴ Dicey, 126.

¹³⁵ Burns ÇSD, 515.

¹³⁶ Akarsu, 138.

¹³⁷ Bentham, 56; Sabine Yakınçağ, 66.

¹³⁸ Bentham, 423; Dicey, 136.

niteliğini ve değer ve güdülerinin her zaman ve her yerde geçerli kuramını sağlamaktadır.

Ahlâk ve hukuk, biricik evrensel erek olan hazzı ya da eş deyişle yararı ençoklaştırmak konusunda elverişli araçlardır. İnsanın kendi bireysel haz ve mutluluğunu ararken başkalarının mutluluğuna engel olup bunlarla çatışma durumuna düşeceği, doğal olarak olanaklı olduğundan dolayı; ahlâk ve hukukun amacı bu çatışmayı önlemek olacaktır.¹³⁹ Böylece Bentham, açıkça, ahlâk ve hukuku temel insani değerler olarak değil de yarar ilkesinin gerçekleştirilmesini sağlayan birer araç olarak değerlendirmektedir.

Bir yasa konurken, şu iki nokta sürekli olarak göz önünde bulundurulmalıdır. İlk olarak, yasanın gerçek ödevi güvenliği sağlamak olmalıdır. Bu açıklamasıyla Bentham'ın, bu konuda Hobbes'la aynı düşüncede olduğu anlaşılmaktadır. Güvenliğin yasanın, aynı zamanda hukukun en yüksek ortak amacı olarak değerlendirilmesinin tek nedeni 'yarar' düşüncesidir. Yasa konurken gözütılması gereken ikinci nokta ise, var olan kötü düzenlemeleri toplumu düzeltmek amacıyla kaldırırken, bunu aşamalı olarak yapmak ve böylece zamanla dünya nimetlerinden yararlanma konusunda herkesin eşitliğini sağlamaktır. Ancak, bu iki noktadan asıl önemli olanın güvenlik ve düzen ögesi olduğu hiç bir zaman unutulmamalıdır. Eşitlikle güvenlik ögelerinden birini tercih etmek durumunda kalındığında, hiç düşünmeden güvenlik ögesi tercih edilmelidir.¹⁴⁰ Güvenlik ögesini böylece adeta kutsayarak çok vurgulayan Bentham; güvenlikte, uygarlığın kesin işaretini, insanların yaşamının hayvanlarınkinden ayrıldığı ayrııcı nitelik olma özelliğini görüyor. Bizi geleceğe bağlayan, varlığımızı bizden sonraki nesillerde devam ettiren, yaşamsal başarılarına olanak taniyan şey güvenliktir.

Eleştirel açıdan bakıldığında, Bentham'ın hukukun işlevlerini ve ikincil derecedeki amaçlarını onun temel gayesi (ereği) olarak ele aldığı ve değerlendirdiği açıkça görülmektedir. Hâlbuki yarar, hukukun temel ereği değil, buna ulaşmak için yerine getirdiği işlevlerden birisi olabilir ancak.¹⁴¹ Gerçekten de Bentham, aslında ancak hukukun işlevi olarak nitelendirilebilecek yarar ilkesini, hukukun temel ereği olarak değerlendirmiştir. Ona göre, hukukun temel ereği yararı sağlamaktır. Çünkü yarar, aynı zamanda insan varoluşunun ve tüm varoluşun temel ereğidir. Oysa hukukun temel ereğinin yarar ve çıkar olduğunun benimsenmesi, tüm insani değerlerin reddedilmesi, inkâr edilmesi anlamına gelir. Hukukun temel ereği olarak, adalet idealinin kabul edilmesi gerekir. Yarar/fayda/menfaat ise, hukukun ancak bir işlevi, adalet ereğinin sağlayabileceği bir sonucu olarak değerlendirilebilir.

Bentham'ın özgürlükten söz etmeyişi dikkat çekicidir. Gerçekten, O'nun özgürlüğe pek aldırış etmediği söylenebilir. Bu bağlamda İnsan Hakları Öğretisini büyük ölçüde küçümsemiş, insan haklarını anlamsız ve saçma saymıştır. Fransız devrimcilerinin İnsan Hakları Bildirgesini yayımlaması zamanında onu metafizik bir çalışma olarak nitelendiren Bentham, bu bildirinin maddelerini "anlaşılmaz olanlar", "yanlış olanlar" ve "hem anlaşılmasız hem de yanlış olanlar" biçiminde üçe ayırmıştır.¹⁴² John Stuart Mill'in dediği gibi, Bentham da dahil

¹³⁹ Bentham, 414; Amittay, 229; Von Aster HFD, 211; Russell History, 803; Davidson, 51; Ritchie, 40.

¹⁴⁰ Russell History, 803; Von Aster HFD, 212; Ayrıca bkz: Davidson. 52.

¹⁴¹ Cuhe, 17; Güriz FTA, 73.

¹⁴² Russell History, 803; Okandan, 668.

olmak üzere yararlılar, özgürlüğe inandıkları için değil, yararlı bir yönetim sistemine inandıkları için liberal olmuşlardır.¹⁴³ Özgürlüğü; güvenliğin uzantısı ve devletin zorlama gücü sayesinde ve bu güç var olduğu sürece anlam taşıyabilen bir şey olarak değerlendirmekle Bentham, otoriter devlet anlayışına sahip olduğunu açık bir biçimde ortaya koymuş bulunmaktadır.

Bentham'ın, yenilikçi tasarımlarının pek çoğunda olduğu gibi ceza hukukunda da, insancıl güdülerden çok, düzen isteğinden etkilendiği söylenebilir.¹⁴⁴ O'na göre ceza hukukunun, insanın yanlış davranışı sonucunda başkasına zarar vermesinin ya da kendisinin acı çekmesinin önlenmesi ve, insanlar arası karşılıklı ilişkiyi kolaylaştırmak olmak üzere iki işlevi vardır. Bentham'ın hazcı felsefesi esas alınarak şöyle söylenebilir bu konuda: Ceza hukukunun amacı, insanın, kendisinin ya da diğer insanların yaşamsal erek olan haz ya da yarara ulaşmalarını engelleyici ya da onların acı çekmelerini gerektiren eylem ve davranışlarda bulunmasını engellemek; böylece, insanların, acıdan kaçınıp hazzla ulaşma biçimindeki temel amaç ve gayelerinin gerçekleştirilmesine yardımcı olmaktır.

Ölüm cezasına karşı çıkan görüşleri yadsıyan Bentham, suçluya ölüm cezası verilip verilmemesi ve hangi suçlara ölüm cezası verilmesi sorununun, toplumsal yararlar paralelinde çözülmesi gerektiğini ileri sürmektedir. Belirli bir suçun ölüm cezasıyla cezalandırılmaması diğer insanları da suç işlemeye itmek yoluyla toplumdaki güven duygusunun sarsılmasına neden olacaksa, ölüm cezasının uygulanması yoluna gidilmelidir.¹⁴⁵

Genel görüşleri doğrultusunda hapishanelerin düzeltilmesi sorunuyla da ilgilenen Bentham, "*Panopticon*" adını verdiği bir hapishane projesi hazırlamıştır. Bentham'ın, bu hapishane projesiyle cezaevlerinde baskı ve işkenceye engel olmak ve hapishane koşullarını insancılaştırmak idealini güttüğü ileri sürülmüşse de, Bentham'ın hapishanesinin, tutukluda iktidarın otomatik işleyişini sağlayan bilinçli ve sürekli görülebilirlik durumu yaratmak işlevinde olduğu bir realite olarak kendisini göstermektedir. Gerçekte, Bentham'ın hapishanesi, tutukluların, bizzat kendilerinin de taşıyıcısı oldukları bir iktidar durumunun içine alınmalarını sağlamak amacını gütmektedir.¹⁴⁶ Foucault'nun anlatımıyla, "Bentham'ın Panoptikon'unun ilkesi şudur; Çevrede halka halinde bir bina, merkezde bir kule, bu kulenin halkanın iç cephesine bakan geniş pencereleri vardır: çevre bina hücrelere bölünmüştür. Bunların her biri binanın tüm kalınlığını katetmektedir. Merkezi kuleye tek bir gözetmen, her bir hücreye bir tutuklu, tutuklular tamamen bireyselleştirilmiş ve sürekli olarak görülebilir durumdadır. Görülmeden gözetim altında tutmaya olanak veren düzenleme. sürekli görmeye ve hemen tanımaya olanak veren mekânsal birimler oluşturmaktadır... Tam ışık altında olma ve bir gözetmenin bakışı, aslında koruyucu olan karanlıktan daha fazla yakalayıcıdır. Görünürlük bir tuzaktır".¹⁴⁷ Bentham'ın, bu taslağı hazırlarken Le Vaux'un Versailles'da kurduğu hayvanat bahçesinden ilham alıp almadığını merak eden Foucault, bunlar arasında bir özdeşlik görmektedir: "Panopticon bir krallık hayvanat bahçesidir; bireysel dağıtımın spesi-

¹⁴³ Abadan, 423.

¹⁴⁴ Sabine Yakınçağ, 73.

¹⁴⁵ Güriz FTA, 101.

¹⁴⁶ Foucault, 252.

¹⁴⁷ Foucault, 251.

fik gruplandırılması yoluyla hayvanın yerine insan ve kralın yerine de kaçamak bir iktidar makinesi geçmiştir".¹⁴⁸

B. JAMES MILL VE YARARCILIK

James Mill'in asıl önemi, O'nun Bentham ve oğlu John Stuart Mill üzerindeki etkisinden kaynaklanmaktadır. Bentham taraftarı olarak tanınan James Mill, Bentham'la tanışmalarının birinci yılında, O'ndan etkilendiği kadar O'nu etkilemiştir de. Bentham'ı toplumsal politik aktivite ve eylemliliğin içine de katan James Mill, aynı zamanda O'nun düşüncelerini, kendisinden daha güçlü ve etkin bir biçimde diğer insanlara ve topluluklara ulaştırmıştır. Bentham'ın düşünceleri İngiltere'de uzun süre güçlü bir biçimde etkin olmuşsa, bunda her şeyin üzerinde James Mill'in rolünün olduğu söylenebilir.¹⁴⁹

James Mill'in yararcılığa yaptığı en önemli katkı, "düşüncelerin çağrışımı ilkesi" üzerinde durmasıdır. Bu kurama göre, bilincin içeriği düşüncelerin çağrışımı düzleminde örgütlenmiş ve başlangıçta yalın bir ilişki tipinde olan bu yapı, sonunda oldukça karmaşık bir düzeye ulaşmıştır. James Mill, bununla, Bentham'ın değerlendirmelerinin düşüncelerin çağrışımı ilkesine dayandığını ve ahlâkın eylemlerin haz ve acı ile bağlanmalarından ya da bu sonuçlara dayalı beklentilerden doğduğunu göstermeye çalışmıştır.¹⁵⁰ Ruhbilim/Psikoloji tarihinin dönüm noktası olarak nitelendirilen *Analysis of the phenomena of the human mind* (İnsan düşünce fenomeninin analizi) adlı eseriyle, psikolojiyi tam olarak ve çok dikkatli bir biçimde yararcılığa sağlayan James Mill'in bu konudaki yöntemi tümevarım ve deneyciliktir.¹⁵¹

James Mill'e göre, tüm insanlar pratikte yararcıdırlar. İnsanlar, yararcılık teorisine bilmeyerek karşı çıkmaktadırlar; bunun nedeni de dildeki karışıklıktır. Yararcılık, sonuç olarak akla yatkın bir teoridir ve insanlığın ahlaksal ve siyasal davranışları üzerinde düşünen bir kimse için yeterli şeyler içermektedir.¹⁵² Adalet, özgürlük, eşitlik, demokrasi gibi kavramların kendinden/bizatihi ve mutlak iyi olarak değerlendirilemeyeceğini ileri süren Mill, bunların haklı gösterilmelerinin nedeninin, sağlanmalarının genel mutluluğa olan katkısının derecesinden kaynaklandığını belirtmektedir.¹⁵³

Savunduğu düşüncelerin olumsuzluk ya da eksikliklerine ilişkin hiçbir şey söylemeyen ve bu düşünceleri eksiksiz ve salt doğrular olarak değerlendiren baba James Mill, bunların kritiğini yapmayı oğul John Stuart Mill'e bırakmıştır.¹⁵⁴

C. JOHN STUART MILL

Ünlü İngiliz düşünürü John Stuart Mill, 20 Mayıs 1806'da Londra yakınlarında Pentonville'de doğmuş, 8 Mayıs 1873'te Güney Fransa'daki Arignon'da ölmüştür. Kendisi de önemli bir İngiliz düşünürü olan babası James Mill tarafından "harika çocuk" olarak yetiştirilen ve oniki yaşında, babasının

¹⁴⁸ Foucault, 252.

¹⁴⁹ Plamenatz, 79.

¹⁵⁰ Sahakian, 215.

¹⁵¹ Davidson, 79.

¹⁵² Plamenatz, 1.

¹⁵³ Quinton, 151.

¹⁵⁴ Plamenatz, 109.

arkadaşı olan Bentham'ın yardımıyla felsefeye başlamış olan J. S. Mill, onyedinci yaşındayken İngiliz Sömürgecilik'inin baş aracı olan Doğu Hindistan Şirketi'nin denetçilik bürosuna yazman olarak girmiş ve bu şirketin kapanmasına değin, otuzbeş yıl orada çalışmıştır.¹⁵⁵

Bentham'ın Mill'in düşüncelerinin oluşumundaki etkisi, kuşkuyla yer bırakmayacak denli çoktur. Bentham'ın eserlerini ilk kez okumasının, düşünsel gelişiminde bir dönüm noktası olduğunu belirten J. S. Mill; bu eserleri okuduktan sonra, artık herkese aktarıp yaymayı yaşamının temel görevi yapabileceği görüşlere, bir inanca, bir doktrine, bir felsefeye ve bir dine kavuşmuş olduğunu belirtir.¹⁵⁶ Bentham'ın Mill üzerindeki etkisinin izlerinin, O'nun yaşamı boyunca süregeldiği yadsınamaz bir gerçektir. Diğer yandan, Stuart Mill'in, etkisinde kaldığı kişilerin başında gelen birisi de babası James Mill'dir. James Mill ve arkadaşı Bentham, Stuart Mill'i, yararcılık teori ve geleneğini geliştirerek devam ettirmek üzere büyük bir çaba harcayarak yetiştirmişlerdir.¹⁵⁷ Birçok konuda çeşitli çalışmaları olan Mill'in, konumuz açısından en önemli olanları "Yararcılık" (*Utilitarianism*) ve "On Liberty" (Özgürlük Üstüne) adlı eserleridir.

J. S. Mill'i, ondokuzuncu yüzyıl İngiltere'sinin en önemli düşünürü olarak görmek olanaklıdır. Bentham'dan sonra, her türlü "fizik ötesinin amansız düşmanı olan köktenci (radikal) filozofların" başı olan Mill, Bentham'ın tek yanlılıklarını düzeltmeyi ve onun temel ilkelerini en yüksek doruğuna erdirmeyi kendine ödev bilmiştir. Bentham ve babası James Mill'in, ümitlerini bağlamış oldukları Stuart Mill'e yükledikleri şaşkıncu eğitim programı kadar; genç bir dimağı, değişmez bir biçimde tek bir kalıp içinde dondurmaya yönelik düzenli ve sistematik bir eğitim de hiç görülmemiş bir türdendi. Ne var ki, tüm bu zorlama ve çabalara karşın, Stuart Mill, yararcılık geleneğini sürdürerek babasının beklentisini boşa çıkarmamak istemişse de, farklı ve yararcılığın temel kabulleriyle çelişen bir yaklaşım sergilemekten de kendisini alıkoymamıştır.¹⁵⁸ Mill'in düşünceleri arasında zaman zaman rastlanan çelişkiler,¹⁵⁹ kanımızca, O'nun bir yandan yararcılık sınırlarında kalmaya özen göstermesi ve diğer yandan da bunu aşmak istemesiyle açıklanabilir.

Mill, tüm insanların yaşamsal ereklerinin haz olduğuna çok kesin ve salt bir biçimde inanmaktadır. Öyle ki, bir insanın "mutluluğunu bedava bir biçimde terk etmek" durumunu tercih edebileceği, Mill'in aklına hiç bir zaman yatmaz: "Acaba böyle bir adam, özverisinin kendi geleceği için hiç bir yarar vermeyeceğini düşünseydi ve mutluluğunu bedava terk etmiş bir kişi durumuna düşeceğini bilseydi yine özveride bulunacak mıydı?"¹⁶⁰ Yararcılık teorisinin mutluluğun biricik amaç olmasını savunduğunu ve istenmeye değer biricik şeyin mutluluk olduğunu, bunun dışındaki hiçbir şeyin istenmeye değer olmadığını vurgulayan düşünür, mutluluğun dışındaki her şeyin değerinin gerçek ve biricik erek olan mutluluğun gerçekleşmesi için bir araç olmakla sınırlı olduğunu belirtmektedir.¹⁶¹ Mutluluğun, eş deyişle yarar ilkesinin bu şekilde biricik amaç olarak alınmasını gerektiren tek kanıt, insanların, yaşamlarında temel

¹⁵⁵ Tunçay 3, 63.

¹⁵⁶ Abadan, 487; Akarsu. 139; Shields, IX.

¹⁵⁷ Lindsay, VII; Benn, 132.

¹⁵⁸ Lindsay, VIII; Shields, IX.

¹⁵⁹ Bkz: Plamenatz, 6.

¹⁶⁰ Mill ULR, 15.

¹⁶¹ Mill ULR, 32.

belirleyici olarak bunu benimsemiş olmalarıdır. Bir şeyin istenmeye değer olduğunu kanıtlamak için, onun şimdiki zamanda bütün insanlar tarafından istendiğini söylemekten başka bir kanıt bulunamaz. Toplum mutluluğunun istenmeye değer olduğunu gösteren bir neden ortaya konamamasına karşılık, yalnızca herkesin kendi mutluluğunu istediği söylenebilir. Yarar ilkesinin dayanağı olarak ileri sürülebilecek biricik kanıt bu "olgusal gerçeklik/realitedir".¹⁶² Yarar ilkesinin ahlâkın temel ölçütü olmasını kanıtlayacak tek kanıt da budur.¹⁶³

Yararcılığa yüklemeye çalıştığı çelişkili düşüncelerinin bir sonucu olarak, Mill, birçok düşünürü ya da düşünceyi "yararcı" olarak nitelendirme eğilimine girmiştir. Bu bağlamda, Aristo'yu "akıllı bir yararcı" olarak nitelendiren Mill, İsa'nın söylediklerinin yararcı doktrinin düşüncelerini içerdiğini ileri sürerek, yararcılığı, "İsa'nın Altın Kuralının bilimsel formülü" olarak düşünmüştür.¹⁶⁴ Mill, İsa'nın ılımlı yolunda yararcı ahlâkın özünü eksiksiz bir biçimde görebileceğimizi ileri sürmektedir. O'na göre, İsa'nın Altın Kuralı olan "insanın, başkalarına, kendisine davranılmasını istediği gibi davranması; kendisini sevdiği gibi komşusunu sevmesi" yararcı ahlâkın ideal bir ilkesini oluşturmaktadır.¹⁶⁵ Mill'e göre, insanlığın çoğunluğu yararcı etkenlerle yönlendirilmekte olmasına karşın, filozoflar, yanlış anlama nedeniyle bu öğretiye düşmanlık beslemektedirler. Tanrının, yarattıklarının mutluluğunu istediğine inanan herkesin "imanlı bir yararcı" olduğunu ileri süren Mill'e göre, tüm değerlerin temelini "en büyük mutluluğun dile getirdiği yarar ilkesi" sağlamaktadır.¹⁶⁶ Yararcılığın Tanrı'sız bir öğreti olduğu görüşüne karşı çıkan Mill, bununla birlikte, ahlâkın dine dayandırılması ve dinin ahlâk için vazgeçilmez olduğu görüşünü de red etmektedir.¹⁶⁷

J. S. Mill, Bentham'dan farklı olarak hazlar arasında nitelik açısından bir ayırım yapılmasını savunur. Bu konudaki kaygısını şu ünlü sözlerle vurgulamaktadır Mill:

"Durumundan hoşnut bir domuz olmaktansa, durumundan hoşnut olmayan bir insan olmak; mutlu bir budala olmaktansa acı çeken bir Sokrates olmak daha iyidir".¹⁶⁸

Görüldüğü gibi, yararcı olmakta direten J. S. Mill, bu tümceleriyse yararcılığın "temel değerine" ters düşmektedir açık bir biçimde. Bazı hazların diğerlerine oranla daha değerli, daha arzuya değer olduğunun benimsenebileceğini savunmakla¹⁶⁹ Mill, yarar ilkesiyle çelişen düşüncelere sürüklenmiş olmaktadır. Gerçekten de, haz biricik erek olduğuna göre, hazzın değer ayrımı hangi ölçüye göre yapılacaktır? Kuşkusuz ki bu ölçü, hazzın kendisinin dışında bir şey olmak gerekir. Bu ise haz ve yarar temel ilkesinin 'biricik erek' olma özelliğinin sarsılması anlamına gelecektir.

¹⁶² Mill ULR, 32.

¹⁶³ Mill ULR, 33.

¹⁶⁴ Ryan Introdoction, 20; Sahakian, 219.

¹⁶⁵ Bkz: Mill Essays, 218.

¹⁶⁶ Ryan Introdoction, 44, 46.

¹⁶⁷ Mill Essays, 222, 417; Yararcı Okulun din karşısındaki tutumu için bkz: Aydın, 213-214.

¹⁶⁸ Mill ULR, 9.

¹⁶⁹ Bkz: Mill ULR, 7; Ayrıca bkz: Gökberk FT, 476.

Tüm ahlaksal ilkeler, Mill'e göre, bireye ve topluma yararlı olmaları nedeniyle var olmaktadır.¹⁷⁰ Bir insan ahlaksal ilkelere, kendi yararına olduğu için uyar. Bir karşılık yani yarar olmadan insanların iyilik yapacağı, O'nun kabul edebileceği bir şey değildir. Bu bağlamda Mill, Kant'ın, "O şekilde davran ki, davranışının ilkesi tüm insanlar için bir yasa gibi benimsenebilsin" biçimindeki ilkesini şöyle yorumlamayı önermektedir: Tüm insanların, ortak yararları olarak benimseyecekleri bir ilkeye göre davranışlarımızı düzenlemeliyiz.¹⁷¹

Mill, düşünce özgürlüğünü savunmasının nedeni olarak, yarar ilkesine başvurmakta diretir: Düşünce özgürlüğü, sadece büyük düşünürler yetiştirmek için gerekli değildir. Aynı zamanda, ortalama insanların düşünsel olarak ulaşmak yeteneğinde oldukları aşamaya varabilmelerini olanaklı kılmak için de gereklidir. Düşünce özgürlüğünün olmadığı toplumlarda tek tek büyük düşünürler çıkmış olabilmekle birlikte, işlek kafalı bir halk hiç bir zaman var olmamıştır.¹⁷² İstekleri ve eğilimleri kendinin olan insana ancak karakter sahibi denebileceğini; "insan doğasının arzu edilir olan durumunun" da bu olması gerektiğini belirtmekle¹⁷³ Mill, yararcılığın, insan doğasını hazzın salt egemenliğiyle açıklayan ve kendisinin de katıldığını söylemekte belirttiği temel düşünceyle açıkça çelişki içine girmektedir kanımızca. İnsanın doğa tarafından, hazzı isteyen ve acıdan çekinen bir özelliğe büründürüldüğü; haz ve acı despotlarının insan davranışlarında salt bir biçimde belirleyici oldukları ve insanın bu boyunduruktan kurtulmasının olanak dışı olduğu benimsendikten sonra, özgür kişiliği bir değer olarak benimsemek ve bunu "insan doğasının arzu edilir olan durumu" biçiminde nitelendirmek büyük bir çelişki olsa gerektir.

"Toplumsal haklar" kuramını şiddetle eleştiren Mill, bunun özgürlüğe karşı herhangi bir sınırlamadan çok daha tehlikeli olduğunu ileri sürmektedir:¹⁷⁴ O'na göre bu, toplumsal haklar anlayışının haklı gösteremeyeceği hiçbir özgürlük saldırısı yoktur. Bu ilke, tüm insanlara, birbirlerinin ahlaksal, düşünsel ve de bedensel olgunlaşmasında, her hak ileri sürenin kendi ölçüsüne göre belirlenecek bir meşru yarar yüklemektedir. Toplumsal haklar öğretisi her bireyin herkesi her bakımdan kendisi gibi davranmaya zorunlu tutmak konusunda salt bir toplumsal hakkı olduğunu ileri sürdüğünden dolayı, Mill'e göre bu ilke böylece hiç bir özgürlüğe hiç bir hak tanımayacaktır.¹⁷⁵

D. BENTHAM VE J. S. MILL SONRASI YARARCILIĞIN YORUMLANMASI

1820-1903 yılları arasında İngiltere'de yaşamış olan Herbert Spencer, yararcı görüşe kendi felsefesinin temeli olan "evrim" düşüncesini ekleyerek bir sonuca ulaşmayı amaçlamıştır. Yarar düşüncesinin insan çabasının ereği ve ahlâkın temeli olduğunu benimseyen Spencer, yarara hazzcı değil biyolojik bir anlam yüklemiştir.

Spencer'a göre, canlıların başlangıç durumundan yüksek ve dış koşullara daha iyi uyarlanabilen çeşitli biçimlere doğru evrim göstermesi gibi, evren de, bütünüyle ilkel kaos durumundan, örgütlenmiş durumlara doğru bir evrim

¹⁷⁰ Bkz: Mill ULR, 39-57.

¹⁷¹ Mill ULR, 49.

¹⁷² Mill Liberty, 41-42.

¹⁷³ Bkz: Mill Liberty, 73, 75.

¹⁷⁴ Mill ULR, 109.

¹⁷⁵ Mill ULR, 109.

içindedir. Aynı durum insan için de geçerli olup, insan çabası da, kaba istek ve anlaşmazlıkların kaos evreninden ussal ve toplumsal bir yapı evresine doğru ilerlemektedir. Bu yeni evrede bireyin, artık kendine kapalı bir atom olmaktan çıkıp bütün diğer öğelere açık, onlarla uyum içinde, onları tamamlayan bir öge durumuna gelmesi söz konusudur. Bu durum özgeçicilik olarak da nitelendirilebilir; varlıkla toplumsal ortam arasında hazzın gerçek kaynağı olan uyumlu birleşme durumu. Spencer'in düşüncesinin bu noktasında, yararçı görüşün etkinliği açık bir biçimde ortaya çıkmaktadır.¹⁷⁶ Ne var ki insanların birçoğu, biyolojik ve tinsel yönden "geri kalmış" olduğundan dolayı, hâlâ "atomlar zihniyetini" sürdürmekte ve bunun sonucu olarak toplumsal yaşama uyarlanamamaktadırlar. Bu nedenle, Spencer'a göre, bunlar için "ahlâksal" yasalar öngörmek gerekir. Ahlâkın son amaç ve gayesini, yaşama yararlı olmak yani insan türünün korunma ve gelişmesine yardımcı olmak biçiminde gösteren Spencer, bu nedenle, yaşama uyum göstermeyi başarmış olan kimselere bundan yararlanmalarının da sağlanması gerektiğini savunmakla "daha güçlü'nün haklı olacağı" gibi bir düşünceye yaklaşma tehlikesi içerisine girmektedir. Spencer, "yaşam kendi kendini ayarlasın" derken bu düşüncelere yaklaşmaktadır.¹⁷⁷

Spencer'in, değişik kültürel evrimden geçmeleri nedeniyle insan ırklarının ahlâksal ve diğer yetilerde birbirlerinden ayrı değerlendirilmeleri gerektiği yönündeki savları, aşikar bir biçimde, Batılı toplumları üstün tutmayı da içeren ırkçı yaklaşımlar sergilemektedir. Spencer, bu yönlü savları çerçevesinde, kendi deyimiyle "yabanılların (Avrupalı olmayan insanların) "Avrupalılara karşı ahlâksal olarak daha aşağı bir düzeyde bulunduğunu bile ileri sürebilmiştir. Spencer'in bu yaklaşımı; sağlıklı bir eğitim verildiğinde herhangi bir insan ırkının başka ırkların yetenek ve başarılarına denk bir kapasiteye erişeceği yolundaki çağdaş bilimsel kanıtlara ters düşmenin¹⁷⁸ ötesinde, asıl olarak İngiliz Yararçı Düşünürlerinin, kendilerinden saydıkları Batılı Toplumlara ve insanlığın bunun dışında kalan diğer tüm kesimlerine hangi gözle ve niyetle baktıklarını açığa vurması açısından çok önemli ve dikkat çekicidir.

Spencer'in yanı sıra, bu bağlamda yararçı düşüncenin yorumunu yapan ve "ideal yararlılar" olarak ta anılan bazı İngiliz düşünürlerinden; Henry Sidgwick (1838-1900), Hastings Rashdall (1859-1924), George Edward Moore (1873-1958) ve çağdaş düşünür Karl Popper'den söz edilebilir.

Bunlardan Cambridge Üniversitesinin ünlü eğitmeni Henry Sidgwick, yararlılığı Kant'ın düşünceleriyle birleştirmeye çabalamıştır.¹⁷⁹ Bunun yararlılık-taki bencil bireycilik sorununu çözecek biricik yol olduğunu düşünen Sidgwick'e göre, bir yararlıcının kendi bireysel mutluluğu dışında başkasının mutluluğuyla ilgilenmesi için hiç bir neden bulunmamaktadır. Ancak, ahlâk ve başka insanlar için kaygı sorunları buna bir çözüm getirilmesini gerektirmektedir. Sidgwick'e göre çözüm, Kant'ın ödev kuramını yararlılığın "en büyük sayıdaki insanın en büyük mutluluğu" ilkesiyle birleştirmektir. Kendi "evrensel hazınlık" anlayışını Sidgwick, "her hangi bir durumda, nesnel olarak doğru davranışın, bütün için en büyük mutluluk miktarını üretecek davranış olduğunun benimsenmesi" biçiminde tanımlar. Bu anlatım, mutlulukları davranıştan et-

¹⁷⁶ Gregoire, 117.

¹⁷⁷ Gökberk FT, 486.

¹⁷⁸ Sahakian, 227.

¹⁷⁹ Magee YDA, 187.

kilenecek herkesi hesaba katan davranışın nesnel olarak doğru davranış olacağını ifade etmektedir.¹⁸⁰

"İdeal Yararcılık" kavramının yaratıcısı Rashdall, yine bu bağlamda, yararcılıkla idealizmi birleştirmeye çalışarak, doğru eylemin her zaman bütün için en büyük iyilik miktarını üretecek olan eylem olduğunu ileri sürmektedir.¹⁸¹

Yararcılık düşüncesine getirdiği eleştirilerle ünlenen, ne var ki bununla birlikte "yararcı" olarak nitelendirilmekten kurtulamayan George Edward Moore'a göre, bütün ahlâk ilkeleri belirli davranış biçimlerinin iyi sonuçlar doğuracağını belirtmekten başka bir şey değildir. Moore, 'doğru'nun iyi bir sonucun nedeni, dolayısıyla yararlı ile özdeş olduğunu; diğer yandan, ahlâksal bir yükümlülük nedeniyle bir davranışta bulunmakla, 'en yüksek iyiyi' sağlayacağı düşüncesiyle gerçekleştirilen bir davranışın aynı şeyi ifade ettiğini vurgulamaktadır.¹⁸² Böylece, görev, doğru davranış ya da iyi konusundaki bu görüşleri, Moore'un sisteminin "ideal yararcılık (ideal *utilitarianism*)" biçiminde adlandırılmasına yol açmıştır.¹⁸³ Moore, yararcı görüşü eleştirirken şunu vurgulamaktadır: İyinin biricik ölçütü olarak hazza katı bir biçimde sarılacak olursa, bu durumda, "çanak çömlek kırmaktan hoşlanan bir sarhoşun yaşadığı hazzı, King Lear trajedisinde yüce olan her şeyi yaşama geçiren bir insanın hazzıyla aynı değerde saymak" gerekecektir. Yeter ki her iki durumda da hazzın yalnızca niceliği aynı olsun.¹⁸⁴

Yararcılık Akımının çağdaş takipçisi ve yorumlayıcısı olarak nitelendirilebilen bir diğer düşünür de çağdaş siyaset bilimcisi Karl Popper'dır. Karl Popper, insancıl ve eşitlikçi ahlâkın en önemli bir ilkesini, her türlü ahlâk zorlayıcılığının temelinde ıstırap ya da acı çekme zorlayıcılığının bulunduğu bilinişi olarak göstermektedir. Karl Popper, yararcılığın "en büyük sayıda insanın en büyük mutluluğu" ya da kısaca "mutluluğu en çoğalt" formülü yerine, "herkes için kaçınılabilecek acıların en az olması" ya da kısaca "acı çekmeyi en azalt" formülünün konmasını önermektedir. "Herkes için kaçınılabilecek acıların en az olması" ya da "acı çekmeyi en azalt" biçiminde ifade ettiği bu "basit" formül, Popper'a göre, kamu politikasının temel ilkelerinden biri yapılabılır nitelikte olmasına karşılık, "en büyük sayıda insanın en büyük mutluluğu" ya da "mutluluğu en çoğalt" ilkesi "iyiliksever bir diktatörlüğü" türetmeye yatkındır.¹⁸⁵

Popper'a göre, insanın acı çekmesi doğrudan bir ahlâk çağrısına (yardıma çağrı) kaynak olmaktadır. Buna karşılık, zaten iyi durumda olan bir insanın mutluluğunu artırmanın buna benzer itmesi yoktur.¹⁸⁶ Diğer yandan Popper'a göre yararcı görüş, "hazzı en çoğalt" ilkesinde elem derecelerini olumsuz haz dereceleri gibi ele almamızı olanaklı kılacak sürekli bir haz-elem dizilişi varsaymaktadır. Oysa ahlâk açısından, elemnin hazla tartılması ya da birinin elemnin bir başkasının hazzıyla ödenmesi söz konusu olamaz. Yararcıların "en büyük sayıya en büyük mutluluk" ilkesi yerine herkes için kurtulunabilecek

¹⁸⁰ Sahakian, 220.

¹⁸¹ Sahakian, 221.

¹⁸² Moore, 146-147; Warnock, 6-7.

¹⁸³ Mabbott, 22.

¹⁸⁴ Sahakian, 221.

¹⁸⁵ Popper, 231.

¹⁸⁶ Popper, 287; Magee KP, 76.

acı çekmenin en azaltılmasının istenmesini öneren Popper, istemlerin olumsuz yönden formüle edilmesinin yani mutluluğun geliştirilmesinde acı çekmenin kaldırılmasını istemenin, ahlâk alanında açıklığa hizmet etmek olduğunu savunmaktadır.¹⁸⁷ Popper'a göre böyle bir yaklaşım, tanımlanabilir haksızlıkları yok etmek üzere harekete geçilmesi için sürekli bir istemler akışına yol açacaktır. Bu gibi hareketler de, üzerlerinde geniş bir anlaşmaya varılmasına en elverişli olup, önemli düzeltmelere olanak sağlayacaktır.¹⁸⁸

Böylece, ünlü çağdaş siyaset bilimcisi Kari Popper'in yararçılığının, hem Bentham ve hem de John Stuart Mill'inkinden iki önemli noktada ayrılmakta olduğu dikkatleri çekmektedir: İlk olarak, Popper, olumlu yoldan mutluluğun en çoğa çıkarılması biçiminde değil de, acı çekmenin kaldırılması biçiminde, yararçılığı olumsuz bir biçimde formüle etmektedir. İkinci olarak, Popper, bu ilkesini, bir doğru olarak değil de, bir "istem ve öneri" olarak benimsediğini ileri sürmektedir.¹⁸⁹

Eleştirel olarak bakıldığında Karl Popper'in anlatım ve önerilerinin temel anlam ve içerik olarak Bentham'ın kaba anlamdaki yararçılığıyla özde benzeşik olduğu vurgulanmalıdır. Yararçılık akımının insanlık yaşamı ve tarihi açısından taşıdığı en büyük handikap ve olumsuzluk; "mutluluğun çoğaltılmasını" ya da Popper'in, temel anlamı saklı ifadesiyle "acının azaltılmasını" savunmak değil, bunu yaparken bağlayıcı hiçbir nesnel ve insani kriter ve ilkeye bağlı kalınmaması sorunudur. Diğer yandan, bir doğru ya da nesnel bir hakikat olarak savunulamayan bir yaklaşımın "istem ve öneri" olarak benimsenmesi, kendi içinde büyük bir zıtlık ve çelişki de içermiş olmaktadır. Sonuç olarak, bir "mutlak doğru" ya da "istem ve öneri" olarak ta ileri sürülse; kendisine sadece "mutluluğu artırmak" ya da "acıyı azaltmak" kriterini temel ölçüt olarak alan ve bu bağlamda hiçbir sınır ve nesnel ilke tanımayan bir anlayışı yansıtan yararçı felsefe, bu temel belirleyici yapısından hiçbir zaman kurtulamamıştır.

Bu konuda, sonuç olarak, günümüzde de çağdaş yararçılığın "idealist felsefelerin" safına karışma eğilimini sürdürdüğünü söylemek olanaklı görünmektedir.¹⁹⁰ Yararçılığı benimseyen çağdaş düşünürlerin büyük bir kısmı, yararçı felsefeyi Kant'ın düşünceleriyle bağdaştırma çabasını sürdürmektedirler. Bu yönlü çaba ve yorumlara göre, genellikle Kant'la yararçıların, örneğin Mill ya da Bentham'ın, ahlâk felsefesinin karşıt kutuplarında yer aldıkları düşünülmekle birlikte, bu yanlıştır. Kant, Hume'da gördüğü yararçılığa karşıydı ve bu tür yararçılık da, ahlâkı insan tutkularının deneysel araştırmasına dayandırmıyordu.¹⁹¹ Diğer yandan J. S. Mill, yarar ilkesinin Kant'ın Kategorik Emperatif ilkesiyle bağdaştığını düşünmekteydi. Mill'in burada yanlışlığı söylenemez; çünkü Kant ahlâksal düşüncenin biçiminden söz ederken, yararçılar, bizim gözlemlediğimiz olguları ortaya koyan içeriğinden söz ediyorlardı.¹⁹² Kant'la yararçılık arasında bir senteze gereksinme olduğunu ileri süren çağdaş yararçılar, bunun yapılabilecek bir şey olduğunu ileri sürmektedirler.¹⁹³

¹⁸⁷ Popper, 287.

¹⁸⁸ Magee KP, 77.

¹⁸⁹ Quinton, 153-154; Magee KP, 76-77.

¹⁹⁰ Bkz: Sahakian. 221; Hançerlioğlu, 344.

¹⁹¹ Magee YDA, 187.

¹⁹² Magee YDA, 187.

¹⁹³ Bkz: Magee YDA, 171-192.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

YARARCILIK AKIMININ AHLAKSAL, SİYASAL VE HUKUKSAL ETKİLERİ

Günümüz Batılı toplum ve devletlerinin ahlaksal, siyasal ve hukuksal temel yaklaşım ve anlayışlarının kökeninde İngiliz Yararcılığının olduğu söylenebilir. Dahası, Dekartçı Okulun, bilgi teorisinde yaptıklarını siyaset, hukuk ve ahlak felsefesinde de İngiliz Yararcılarının yaptığı bile ileri sürülmüştür¹⁹⁴.

"En büyük sayıda insana en büyük mutluluk, ahlâkın da yasaların da temeli budur". Yararcılığın dayandığı temel sav olan bu görüş, özelde bu günkü Britanya toplumunda, genelde de tüm Batı toplumlarında en etkili yaşam felsefesini oluşturmaktadır.¹⁹⁵

*"İngilizler, 'ne yapmalı' sorusuna yanıt aramak üzere bir araya geldiklerinde; tartışmalarının temelinde yatan söze dökülmemiş varsayımların pek çoğu, kaba, hazır -ve çoğu zaman da üzerinde fazla düşünülmemiş- bir faydacılığın varsayımlarıdır."*¹⁹⁶

Bentham ve başta J. S. Mill olmak üzere, izleyicileri, ondokuzuncu yüzyılın son yarısında Britanya'daki egemen sınıfın düşüncesini belirlemiş ve bu etki, Britanya kurumları üzerinde günümüze kadar devam edegelmiştir. Bu durum, aynı zamanda, ilk önce kuramcı yazarlarca dile getirilip savunulmuş bir düşünce biçiminin, milyonlarca insanın gündelik yaşamı üzerinde doğrudan doğruya etkin bir biçim almasının parlak bir örneğini oluşturmaktadır.¹⁹⁷

Yararcı teorisinin, çağdaş Batı düşünce sistemlerini belirleyen ve etkileyen temel kuramlar arasında önemli bir yere sahip olduğu kuşkusuzdur.¹⁹⁸ Yararcılık akımının bu denli etkileyici ve çekici olmasının temelinde, bu akımın, ilk bakışta dışarıdan insancıl görünen, "doğru davranış/yaklaşımının daha çok kişiye daha çok iyilik getirecek davranış/yaklaşım olduğu" yönündeki söyleminin yattığı ileri sürülmüştür. Yararcılık kuramının, insan mutluluğunu en üst düzeye çıkarmak için yapılan eylemi doğru olarak görmesinden kaynaklanan temel çekiciliğinin etkisinde kalan bir takım çağdaş ahlâk ve hukuk felsefecileri; bu kurama yapılan eleştiri ve karşı çıkışların ışığında yararcılıktan caymak yerine, çoğu kez bu eleştiri ve karşı çıkışlara, yine yararcı denebilecek bir yoldan yanıt vermeye kalkışmışlardır.¹⁹⁹

Yararcılığın teorik söylem alanındaki görüntüsüyle, pratik uygulamadaki etki ve sonuçlarının zaman zaman çok farklı hal ve görünüm arz ettiği de ileri sürülmüştür. Bu yönlü yorumlara göre, yine bu nedenlerle, yararcılığın teorik kaygılarla yadsınması durumunda, onun pratik uygulama ve realite açısından taşıdığı büyük etki, anlam ve önemin değerlendirilmesi olanaksız olacaktır. Buna göre, pratik uygulama ve realiteye bakıldığında, günümüzün toplumsal refaha yönelik devletin büyük ölçüde bir toplumsal yararcılıktan hareket ettiği, bir olgu/vakıa olarak kendisini göstermektedir.²⁰⁰ Bu bağlamda İngiliz ve

¹⁹⁴ Bkz: Plamenatz, 160.

¹⁹⁵ Magee YDA, 171.

¹⁹⁶ Magee YDA, 171.

¹⁹⁷ Magee YDA, 171-171.

¹⁹⁸ Burns ÇSD, 372.

¹⁹⁹ Gorowitz, 268-269.

²⁰⁰ Heinemann, 345; Lipson, 168; Davidson, 2.

Batı Liberalizminin, öğretisi olarak yararçılık okulunun bir ürünü olduğu söylenebilir.²⁰¹

Yararçılık düşüncesinin, bir yönüyle de, yönetimlerin “en büyük sayıda insanın en büyük mutluluğunu” sağlamakla yükümlü olduğu görüşünü savunarak, devleti dar anlamda hukuk ya da kanunlarla sınırlayacak bir çözüm önermiş olduğu belirtilmiştir. Ondokuzuncu yüzyılda İngiliz politik yapısını ve İngiliz yasalarını yenileştirmeye çalışmış yenilikçi kimseler olarak nitelendirilen yararçılar; her yasa ve kurum için 'yarar' kavramını ölçü alarak, topluluğun mutluluğunu artıran her yasa ya da işlemin yararlı, bu mutluluğu azaltan her yasa ve işlemin de zararlı olduğunu savunmuşlardır. Ne var ki yararçıların bu çözüm yolu, yararın ‘ölçüye sığmayan’ bir kavram olması nedeniyle, beklenildiği kadar olumlu yönde başarıya ulaşamamıştır.²⁰²

Yararçılık akımının İngiliz düşünce yaşamında ele geçirdiği egemenlik öylesine güçlü olmuştur ki, Adam Smith, Malthus ve Ricardo gibi ünlü liberal ekonomistler de onun etkisinde kalarak, hukukun temel amacının “en büyük sayıda insanın en büyük mutluluğunu” sağlamak olduğu biçimindeki yararçı görüşe katılmış; buna karşılık ta, Bentham ve taraftarları, serbest ekonomi ilkelerinin ekonomik alanda bireysel ve toplumsal mutluluk açısından en olumlu koşulları yaratacağına inanmışlardır.²⁰³

Yararçı teorinin, özellikle yasama siyasetleri (kanun koyma politikaları) üzerinde derin etkisi olmuştur. Bir yandan Bentham'ın yararçılık öğretisi büyük ölçüde yasama için haklı gösterici bir çerçeve sağlamak için geliştirilirken, öte yandan, J. S. Mill, yönetim ve yasama konularına derin ve etkin bir ilgi duymuştur.

Yararçıların kalıtlarının son derece etkili oluşu, Anglo-Sakson hukukundaki liberal geleneğin, toplumsal refahın azami derecede artırılmasının yasal etkinliğin en uygun amacı olduğu temel görüşünü yansıttığından da anlaşılacaktır.²⁰⁴ Çağdaş Anglo-Sakson akımının, tümüyle yararçı düşüncenin etkisi altında olduğu söylenebilir. “Enstrümantalist görüş” de denilen bu akım, hukuku salt bir araç olarak görmekte ve amacını da, sosyal dengenin sağlanması ve bireysel yarar olarak belirlemektedir. Yararçılık ve demokrasiyi savunan bu akım, hukukun insan eseri olduğunu, sosyal gelişme içinde ele alınması gerektiğini ve hukukçuluğun bir sosyal mühendislik olduğunu ileri sürmektedir. Böylece, çağdaş Amerikan yararçı akımlarının, hukuksal pozitivist düşünceyle klasik yararçılığı birbiriyle yoğurma ve uzlaştırma çabası içinde oldukları anlaşılmaktadır.²⁰⁵

Yararçılık akımının düşünce sisteminin natüralist / biyolojik anlamda doğalcı temel özellikleri göz önüne alındığında, yararçılık akımıyla diğer benzer Batılı akımlar arasındaki bu ilişki ve etkileşimin daha da büyük olduğu daha açık bir biçimde görülecektir. Asıl önemli ve dikkat çekici olan, natüralist (maddi anlamda doğalcı) temel anlayışlı görüşlerin, günümüz Batı dünyasında olduğu gibi, dünyanın diğer egemen güç ve toplumlarında da aynı biçimde etkinlik ve hâkimiyetini sürdürüyor olmasıdır. Öyle ki, bu görüşlerin, günümüz

²⁰¹ Sarıca, 97.

²⁰² Lipson, 300-301.

²⁰³ Güriz FTA, 6.

²⁰⁴ Gorowitz, 269.

²⁰⁵ Öktem HFS, 270-271.

dünyasının güçlü ve egemen Batılı ve diğer toplum ve devletlerinin temel politikalarını ve yaşam biçimlerini belirlediği ya da en azından etkilediği kesin olarak söylenebilir. İnsan doğasına, dinsel ve maneviyata ilişkin çok ayrı ve karşıt görüşlerin egemen olduğu toplumların devlet siyasetlerinin, oldukça birbirine benzer olması çok ilginç bir olgu olarak dikkat çekmektedir.²⁰⁶

SONUÇ

Yarırcı düşüncenin temel savı, insan doğasına ilişkindir. İnsan doğasına ilişkin olan bu temel önerme, sonradan tüm ahlâksal, siyasal ve hukuksal yaklaşımların temelini oluşturmaktadır. İnsan doğasına ilişkin olan temel sav şudur: İnsan, doğal olarak "haz ve acı" denilen iki "despot" belirleyicinin egemenliğindedir ve onun tüm yaşamsal-varoluşsal etkinliklerinde, bu iki "despot", temel belirleyici rolünü oynamaktadır. Yarırcıların insan doğasına ilişkin bu belirlemeleri, öncelikle eksik, tek taraflı ve abartılmış bir görünüm sunmaktadır. Çünkü insan yaşamında ve varoluşunda haz ve acı belirleyicilerinin etkin olması gibi, bunlar dışında, insan yaşamını ve varoluşunu etkileyip belirleyen anlama ve değere ilişkin çok önemli başka belirleyici etkenler de söz konusudur. İnsan, aynı zamanda doğal olarak, yarırcı teorinin ileri sürdüğü gibi sadece kendi bireysel duygulanımlarını, eş deyişle bencil hazcılığını yaşayan bir varlık olmakla kalmamakta; yine aynı insan, belirli bir amaç ve gayeyle, haz ve yarar etkenlerinin gereğinin tersine, farklı ve ahlaki bir varoluşsal etkinlikte bulunabilmekte, daha doğrusu böyle davranmayı tercih edebilmektedir.

Yarırcı düşünce, insan doğasına ilişkin bu tek taraflı ve eksik savını ileri sürmekle yetinmemekte, tüm ahlâk ve hukuk felsefesini bu sav üzerine kurmaktadır. Öyle ki "doğal olarak hazza ulaşma ereğiyle belirlenmiş insanın" bu, "doğal ve gerçek" durumu, aynı zamanda bir "ideal, olması gereken, değer" derecesine yükseltilmektedir. Yarırcıların deyimiyle, gerçek olan, insanın haz peşinde olduğudur ve ahlâksal olarak, bir değer olarak insanın bu durumda olması aynı zamanda iyi ve değerlidir. Görüldüğü gibi, burada, "olması gerekeni" ifade eden değer ve ahlâken iyi, "olanı" ifade eden "gerçek"ten çıkarılmaktadır. Hemen ilk bakışta, bu yöntem ve çıkarsamanın, insan hayatı ve varoluşunda tüm anlamsal ve değere ilişkin olanın red ve inkâr edilmesi, dışlanması tavrını ve tutumunu içerdiği açıkça ortaya çıkmaktadır. Çünkü bu yaklaşımda, insan varoluşunun anlamını ifade eden "irade (istenç)" ve "tercih (seçil)" değerlerinden yoksun diğer varlıkları belirleyen etkenlerin, "irade" ve "tercih" sahibi insanı da belirlediği benimsenmekte ve böylece insan, nedenler evreni ve zincirinin bir nesnesi ve tutsağı haline düşme durumuyla baş başa bırakılmış olmaktadır.

Yarırcı düşünce, insan doğası ve ahlâka ilişkin bu temel önermeler doğrultusunda, hukuku, adalet ve doğal hak gibi ahlâksal değerlere dayanan özelliğinden soyutlayarak onu "egemen gücün iradesine" indirgemekte ve amacını, "insan doğasının temel özelliği olan hazzı artırma" biçiminde belirlemektedir. Bir zorunluluk sonucu, "bireysel yararlar - toplumsal yarar" arasındaki dengeyi sağlama sorunuyla karşılaşıldığında çözüm olarak getirilen "en büyük sayının en büyük mutluluğu" ilkesi de, temel haz ve fayda düşüncesiyle çelişmekten kurtulamamış ve "insanın, temel erek olan 'kendi hazzını' artırmayı bırakıp niçin başkalarının hazzıyla ilgilenmesi gerektiği" sorusu yanıtlanamamıştır.

²⁰⁶ Gregoire, 118.

Anlam'a ve değer'e ilişkin ahlaki inanca ve ilkelere dayanmadan bunun yanıtlanması beklenemez çünkü.

Asıl olarak tüm insanlık için adalet ve barışa dayalı bir toplumsal yaşam olanağı sağlama ödev ve sorumluluğunda olması gereken hukukun, mutlak ve nesnel insani ahlâk değer ve ilkeleri benimsenmeden, kendisinden bekleneni gerçekleştirebilmesi olanaksız görünmektedir.

KAYNAKÇA

AĞAOĞULLAR1, Mehmet Ali: Eski Yunanda Siyaset Felsefesi, Birinci Baskı, Ankara-1989.

AKAD, Mehmet: Genel Kamu Hukuku Ders Notları, İstanbul-1989.

AKARSU, Bedia: Ahlâk Öğretileri, Üçüncü Basım, İstanbul-1982.

AKIN, ilhan: Kamu Hukuku, İkinci Bası, İstanbul-1980.

AMİTTAY, Jacob Ben: Siyasal Düşünceler Tarihi (Çev. Mehmet Ali Kiiüçbay - Levent Köker), Ankara-1983.

ARAT, Necla: Etik ve Estetik Değerler, İkinci Baskı, İstanbul-1987.

AYDIN, Mehmet S. Tanrı-Ahlâk İlişkisi, Ankara-1991.

BAILEY, Cyril: The Greek Atomists and Epicurus, Oxford-1928.

BENN, A.W: History of Modern Philosophy, London-1952.

BENTHAM, Jeremy: A Fragment On Government and An Introduction to The Principles of Morals and Legislation (ed.Wilfrid Harrison), Basil Blackwel, 1948.

BURNET, J: Early Greek Philosophy, Black, 1930.

BURNS, Edward McNall: Çağdaş Siyasal Düşünceler (Çev. Alâeddin Şenel), Ankara-1984.

CHARLETON, Walter: Epicurus's Morals, London-1926.

COGNIOT, Georges: İlk Çağ Materyalizmi (Çev. Sevim Belli), Ankara-1968.

COPLESTON, Frederick: Felsefe Tarihi (Çev.Aziz Yardımlı) İstanbul 1990 (I.Cilt, Bölüm 2b ve 5.Cilt, Bölüm C).

CUCHE, Paul: Hukuk Felsefesi Konferansları (Çev. Hamide Topçuoğlu), Ankara-1948.

ÇAĞIL, Orhan Münir: İnsan Hakları ve Tabii Hukuk, İÜHFMC.L, Sy. 1-4, İstanbul-1984.

ÇOBANOĞLU, Rahmi : Hukukta Gaye Problemi, İstanbul-1964.

DAVIDSON, William L: Political Thought in England/The Utilitarians From Bentham to Mill, University of Oxford Press, London-1947.

DEL VECHİO, G: Hukuk Felsefesi Dersleri (Çev. Sahir Erman), İstanbul-1952.

DELIUS, Harald: Etik/Günümüzde Felsefe Disiplinleri (Çev. Doğan Özlem), İstanbul-1990.

DEWEY, John: Özgürlük ve Kültür, Üçüncü Baskı (Çev.Vedat Günyol), İstanbul-1987.

DICEY, A.V: Lectures On The Relation Between Law and Public Opinion in England, London-1940.

DUNNING, William Archibald: A History of Political Theories/From Rousseau to Spencer, The Macmillan Company, New York.

EPIKÜR: Mektuplar ve Maksimler (Çev. Hayrullah Örs), İstanbul-1962.

FOUCAULT, Michel: Hapishanenin Doğuşu (Çev. Mehmet Ali Kılıçbay), Ankara-1992.

FRIEDMAN, W: Legal Theory, Stevens and Sons Ltd., London-1947.

FROMM, Erich: Kendini Savunan İnsan, Üçüncü Baskı (Çev. Necla Arat), İstanbul-1991.

GÖKBERK, Macit: Felsefe Tarihi, Dördüncü Basım, İstanbul-1980 (Metinde "Gökberk FT" olarak gösterilmiştir).

GÖKBERK, Macit: Felsefenin Evrimi, İstanbul-1979 (Metinde "Gökberk FE" olarak gösterilmiştir).

GÖZE, Ayferi: Siyasal Düşünceler ve Yönetimler, Üçüncü Basım, İstanbul-1986.

GROWITZ, Samuel: John Rawls: Bir Adalet Kuramı (Çev. Serap Can), Anthony de Crespigny, Kenneth R. Minogue (der.) : Çağdaş Siyaset Felsefecileri, İstanbul-1981.

GREGOIRE, F: Büyük Ahlak Doktrinleri (Çev. Cemal Süreya), İstanbul-1971.

GÜRİZ, Adnan: Faydacı Teoriye Göre Ahlak ve Hukuk, Ankara-1963.

HANÇERLİOĞLU, Orhan: Düşünce Tarihi, Beşinci Basım, İstanbul-1987.

HEGEL, G. W. F.: Felsefi Bilimler Ansiklopedisi I / Mantık Bilimi (Çev. Aziz Yardımlı), İstanbul-1991.

HEINEMAN: Etik/Günümüzde Felsefe Disiplinleri (Çev. Doğan Özlem), İstanbul-1990.

HOBBS, Thomas: Leviathan, The Fontana Library, 1967.

HUME, David: Enquiries Concerning The Human Understanding and Concerning The Principles of Morals (ed. L.A. Selby-Bigge), Oxford-1951 (Metinde "Hume Enquiries" olarak gösterilmiştir).

HUME, David: A Treatise of Human Nature (ed. L. A. Selby-Bigge), Oxford-1951, (Metinde "Hume Treatise" olarak gösterilmiştir).

KRABBE, H: Devlet Teorisinin Tenkitli İzahı (Çev. Muammer Vassaf Tolga), 1965.

LE FUR, Louis: XVII.Asırdan Beri Tabii Hukuk Nazariyesi ve Modern Doktrin (Çev. Nihat Raif Erim), İstanbul-1940.

LINDSAY, A. D.: Introduction, J. S. Mill: Utilitarianism, Liberty and Representative Government (ed. Ernst Rhys), Everyman's Library.

LIPSON, Leslie: Politika Biliminin Temel Sorunları, İkinci Baskı (Çev. Tuncer Karamustafaoğlu), Ankara-1978.

MABBOT, J. D: An Introduction to Ethics, Hutchinson and Co.Ltd., London-1967.

MACNABB, D. G. C: D. Hume, His Theory of Knowledge and Morality, London-1951.

MAGEE, Bryan: Yeni Düşün Adamları (Çev. Mete Tunçay), Ankara-1985 (Metinde "Magge YDA" olarak gösterilmiştir).

MAGEE, Bryan: Karl Popper'in Bilim Felsefesi ve Siyaset Kuramı (Çev. Mete Tunçay), İstanbul-1982 (Metinde "Magee KP" olarak gösterilmiştir).

MARCUSE, Herbert: Us ve Devrim (Çev. Aziz Yardımlı), İstanbul-1989.

MILL, John Stuart: Utilitarianism, Liberty and Representative Government (With An Introduction By A. D. Lindsay), (ed. Ernst Rhys), Everyman's Library (Metinde "Mill ULR" olarak gösterilmiştir).

MILL, John Stuart: Essays On Ethichs, Religion and Society (ed. Robson-Scett, J. Strachey), The Hoggort Press, London-1962 (Metinde "Mill Essays" olarak gösterilmiştir).

MILL, John Stuart: On Liberty (ed. Currin V. Shields), The Liberal Arts Press, New York-1956 (Metinde "Mill Liberty" olarak gösterilmiştir).

MONROE, D.H: A Guide to the British Moralists, Fontana Collins, 1972.

MOORE, George Edward: Principia Ethica, The University Press, Cambridge 1978.

OKANDAN, Recai G: Umumi Amme Hukuku Dersleri, İstanbul-1955.

ÖKTEM, Niyazi: Hukuk Felsefesi ve Hukuk Sosyolojisi, Genişletilmiş Dördüncü Bası, İstanbul-1988.

PLAMENATZ, John: The English Utilitarians, Basil Blackwell, Oxford-1949.

POPPER, Karl: Açık Toplum ve Düşmanları, C. 1, İkinci Basım (Çev. Mete Tunçay), İstanbul-1989.

QUINTON, Anthony: Karl Popper: Özler Olmadan Siyaset (Çev. Tuğrul Eryılmaz), Antony de Crespigny, Kenneth R.Minogue (der.) : Çağdaş Siyaset Felsefecileri, İstanbul-1981.

REICHANBACH, Hans: Bilimsel Felsefenin Doğuşu (Çev. Cemal Yıldırım), İstanbul-1980.

RITCHIE, David G: Natural Rights, London-1924. (Metinde "Ritchie D." olarak gösterilmiştir).

RITCHIE, A.D: British Philosophers, Longmans-1950.

RUSSELL, Bertrand: History of Western Philosophical Thought,, London-1948 (Metinde "Russell History" olarak gösterilmiştir).

RUSSELL, Bertrand: Batı Felsefesi Tarihi, Üçüncü Baskı (Çev. Muammer Sencer), İstanbul-1983 (Metinde "Russell BFT" olarak gösterilmiştir).

RYAN, Alan: Introduction, Alan Ryan (ed) : Utilitarianism and Other Essays J. S. Mill and Jeremy Bentham, Penguin Books, London-1987.

SABINE, George: Siyasal Düşünceler Tarihi II (Çev. Alp Ökmen), Ankara-1969 (Metinde "Sabine II" olarak gösterilmiştir).

SABINE, George: Yakınçağ Siyasal Düşünceler Tarihi (Çev. Özer Ozankaya), Ankara-1991 (Metinde "Sabine Yakınçağ" olarak gösterilmiştir).

SAHAKIAN, William S: Felsefe Tarihi (Çev. Aziz Yardımlı) İstanbul-1990.

SARICA, Murat: Siyasal Düşünce Tarihi, Üçüncü Baskı, İstanbul-1980.

SELB-BIGGE (ed.): British Moralists, Lib, of Liberal Arts, New York - 1964.

SHIELDS, Currin V: Introduction, John Stuart Mill: On Liberty, The Liberal Arts Press, New York - 1956.

STEPHEN, Sir Leslie: History of English Thought in the Eighteenth Century, London-1902.

STEWART, J. B: Moral and Political Philosophy of David Hume, London-1963.

STRODACH, George K: The Philosophy of Epicurus, Northwestern University Press, U.S.A. – 1963.

TAYLOR, A. E: Epicurus, Constable Company Ltd., London-1911.

TUFTS, James Hyden: The Individual and its Relation to Society, New York – 1970.

TUNÇAY, Mete: Batıda Siyasal Düşünceler Tarihi, 2. ve 3. Ciltler, Ankara-1986.

VON ASTER, Ernst: Hukuk Felsefesi Dersleri, İstanbul-1943.

WARNOCK, G. J: Contemporary Moral Philosophy, Macmillan and Co. Ltd. London-1967

WEBER, Alfred: Felsefe Tarihi, Dördüncü Basım (Çev. H.Vehbi Eralp), İstanbul-1991.

YÖRÜK, A. Kemal: Hukuk Felsefesi Dersleri, Fasikül I, İstanbul-1952.

